

Maciej Dariusz Kossowski
Centrum Ratownictwa Zabytków, Warszawa
m.kossowski@uw.edu.pl

 0000-0002-5566-0749

Dwie współprawne postylle Johanna Rassera o proveniencji z biblioteki opactwa kanoników regularnych w Żaganiu

Two co-legal Postils by Johann Rasser about provenance from
the library of the abbey of canons regular in Żagań (Sagan)

Abstract: The subject of the study is the morphological and semiotic analysis of two sixteenth-century Catholic postils published in Dillingen, coming from the library of the convent of regular Lateran canons in Żagań. The presentation of the prints is justified by the turbulent fate of the congregation, its dissolution, liquidation of the library and scattering of the collections recorded in this valuable library, as well as the rarity of the title, not mentioned in any national public library. It is known from several pieces outside the country. The content and the selection of iconography with a strong Counter-Reformation overtone lead to the conclusion that the acquisition of the postils was dictated by events in the history of the monastery and the city community. They were used to enrich the theological argumentation of the monks for the recovery of the church lost due to the disturbance of the social order caused by the Reformation. Some of the woodcuts from Rasser's postils were borrowed to illustrate the *Oekonomika* by Jakub Haur. The study was based on the methodology of book research, supplemented with the semiotic method and iconographic alegoresis.

Key words: Catholic postil from Dillingen, postil by Johann Rasser, 16th century woodcuts iconography and binding, library of the Sagan Convent, Jakub Haur *Oekonomika*.

Słowa kluczowe: postylla katolicka z Dillingen, postylla Johanna Rassera, XVI-w. ikonografia drzeworytnicza i oprawa, biblioteka konwentu żagańskiego, *Oekonomika ziemiańska* Jakuba Haura.

„Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” – Udział zagranicznych recenzentów w ocenie publikacji; Stworzenie anglojęzycznej wersji wydawniczej publikacji; Digitalizacja tomów archiwalnych rocznika w celu zapewnienia otwartego dostępu do nich przez Internet oraz wdrożenie i utrzymanie cyfrowej platformy redakcyjnej – zadanie finansowane w ramach umowy nr 653/P-DUN/2019 ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.

Biblioteka konwentu kanoników regularnych laterańskich w Żaganiu¹ była w średniowieczu jedną z największych księżnic na Śląsku oraz w Europie środkowej. Na przełomie XV i XVI stulecia ten wspañiał księgozbiór liczył około tysiąca manuskryptów i inkunabułów². Wiele średniowiecznych kodeksów powstało w żagańskim skrytorioium klasztornym, którego istnienie poświadczono źródłowo sięga XIV w.³ W ograniczonym zakresie funkcjonowało jeszcze w pierwszej połowie XVI stulecia⁴. Zakonnicy reguły św. Augustyna łączyli życie kontemplacyjne z pracą duszpasterską, kształceniem i wychowywaniem młodzieży oraz kultywowaniem wiedzy i nauki⁵. Przy klasztorze działała szkoła stopnia średniego oraz studium wyższe z zakresu teologii oraz prawa i z tej racji w bibliotece znalazło się około 90 komentarzy rękopiśmiennych oraz 12 drukowanych do Pisma Świętego⁶. W wyniku reformacji, wojen husyckich oraz późniejszych – wojny trzydziestoletniej i siedmioletniej – liczba rękopisów znacznie zmalała. Jednak dzięki rozpowszechnieniu typografii pojawiły się edycje drukowane, które zapisały nową kartę w dziejach librarii klasztornej. Zbiory jej powiększyły się znacznie, a w zasobie znalazły się wkrótce dzieła o kontrreformacyjnej wymowie. Spośród nich na uwagę zasługują dwie współoprawne postylle katolickie Johanna Rassera pochodzące z końca XVI w., opatrzone adnotacją proveniencyjną z epoki, będące przedmiotem artykułu⁷.

¹ Kanonicy regularni reguły św. Augustyna sprowadzeni zostali do Żagania w 1284 r. Konwent przysporzył licznych pożytków na rzecz kultury i rozwoju gospodarki regionu. Zakonnicy utrzymywali w Żaganiu szpital Świętego Ducha. Średniowieczne dzieje klasztoru przedstawił w rozprawie doktorskiej Marian Kapłon, *Dzieje klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu do połowy XV wieku*. Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filozoficzno-Historyczny 1979, promotor: prof. dr Waław Korta. O kanonikach regularnych na Śląsku traktuje rozprawa habilitacyjna Anny Pobóg-Lenartowicz, *Kanonicy regularni na Śląsku*. Uniwersytet Opolski. Wydział Historyczno-Pedagogiczny 1999; por. Ryszard Źmuda, *Katalog rozpraw doktorskich i habilitacyjnych o zakonach i zgromadzeniach zakonnych w Polsce (1945-2000)*, Łódź 2001, s. 82-83. Bibliografia dotycząca klasztoru żagańskiego oraz bibliotek kanoników regularnych, zob.: *Vademecum chronologiczno-bibliograficzne do badań nad hierarchią Kościoła w Polsce i na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, oprac. K.R. Prokop, Kraków 2018, s. 713.

² Ks. J. Mandziuk, *Dzieje kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku*, „Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne” 2007, nr 2, s. 70; Z. Gogola OFM Conv., *Biblioteki zakonne w Polsce w XVII i XVIII wieku*, [w:] *Kultura intelektualna w zakonach polskich w XVII i XVIII wieku. Materiały z sesji naukowej Katedry Historii Zakonów zorganizowanej 27 października 2005 r.*, red. o. M. Łobozek OH, Kraków 2006, s.128. Por. także A. Świerk, *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965, s. 19 oraz 134.

³ J. Mandziuk, dz. cyt.; A. Świerk, dz. cyt., s. 44-49.

⁴ J. Mandziuk, dz. cyt., s. 71.

⁵ A. Świerk, dz. cyt., s. 16.

⁶ J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 1: *Średniowiecze*, cz. 2: *1302-1417*, Warszawa 2004, s. 68; A. Świerk, dz. cyt., s. 75 oraz 106. Zasoób księgozbioru średniowiecznego przedstawia monografista na s. 73-75.

⁷ Zbiory prywatne autora: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl., 2076 (cim. S. 6) adl.. Egzemplarz nabyty 21 listopada 2002 r. od antykwariusza Mirosława Piskura z Radzyna Podlaskiego, który – według jego słów – zakupił go w rejonie Sandomierza.

Znaczenie proveniencji z księgozbioru stanowi istotne źródło do badań nad relacjami klasztoru z otoczeniem, wpływu kulturowego na nie oraz relacjami i kontaktami wzajemnymi pomiędzy klasztorem a innymi ośrodkami umysłowymi o pokrewnym obliczu teologicznym. Temat opracowania wpisuje się w obecne dążenia do zwracania pogłębionej uwagi na badania proveniencyjne, indywidualne losy starodruków⁸ oraz kulturę czytelnictwą w aspekcie historycznym⁹. Uzasadnia to przedstawienie obiektu.

Fakt rozproszenia zbiorów biblioteki żagańskiej stanowi także argument przemawiający za opisaniem dzieła¹⁰. W 1810 r. państwo pruskie przeprowadziło kasatę zakonu i zagarnęło bibliotekę¹¹. Liczyła ona wówczas około 10 tysięcy tomów¹². Jej likwidator, Johann Gustav Gottlieb Büsching, był zaskoczony wspaniałością zbioru. Pisał: „Biblioteka ta jest jedną z najważniejszych i najcenniejszych, jaką spotkano na Śląsku i wyróżnia się zdecydowanie przed wszystkimi innymi.”¹³. Księgozbiór był wówczas uporządkowany. Biblioteka posiadała katalog główny oraz trzy katalogi specjalne: rękopisów, jurystów i miscellaneów, z których przetrwał ten pierwszy, spisany w latach 1795-1798¹⁴. Kasata doprowadziła do ograbienia biblioteki z cennych rękopisów, inkunabułów i starodruków, których część została wywieziona do Wrocławia¹⁵.

⁸ M. Kocójowa, *Potrzeby i oczekiwania w zakresie badań proveniencyjnych*, [w:] *Bibliologia dyscypliną integrującą. Studia ofiarowane Profesor Barbarze Bieńkowskiej*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” Warszawa 1993, t. specjalny, s. 329-336; M. Pidlypczak-Majerowicz, *Badania proveniencyjne w zbiorach starych druków bibliotek naukowych w Polsce i na Białorusi*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI-XX wiek): paralele i różnice*, red. J. Gwioździk, E. Różycki, Katowice 2004, s. 457-462.

⁹ M. Gwadera, *Źródła do badań kultury czytelnictwej – trwanie, zmiana, konwergencja*, „Biblioteka Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2019, nr 1 (55), s. 55-77.

¹⁰ Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii Oddziału PTH realizowano program pt. „Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacje” (<http://www.kasaty.uni.wroc.pl/home/>). Towarzystwo nie odpowiedziało na przesłane mu zgłoszenie dotyczące omawianego starodruku.

¹¹ Zob.: M. Derwich, *Edykt kasacyjny króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III z 30 X 1810 r.: edycja i tłumaczenie*, [w:] *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, red. Marek Derwich, t. II: *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*, Wrocław 2014, s. 19-22; Tenże, *Instytucje kościelne na Śląsku Pruskim skasowane na mocy edyktu kasacyjnego z 1810 r.*, tamże, s. 23-64. Zob. także: P.P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984, s. 69-86.

¹² A. Świerk, dz. cyt., s. 32.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże, s. 14 (w przyp. 29 podaje błędną sygn. rkpsu w zasobie BUWr.: IV F 299, właściwa to: IV F 279).

¹⁵ Zob.: W. Karlak, *Pokasacyjne zasoby starych druków w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu – działalność J.G.G. Büschinga a stan obecny*, [w:] *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej...*, t. III: *Źródła. Skutki kasat XVIII i XIX w. Kasata w latach 1954-1956*, s. 245-262.

Także z uwagi na to, że opisane edycje należą do druków rzadkich w zasobach bibliotek i muzeów na świecie¹⁶, zasadnym wydaje się odnotowanie ich w naszym kraju i omówienie. Wydania niżej przedstawionych dwóch pozycji z 1595 r. nie zostały zgłoszone z żadnej z polskich bibliotek do Centralnego Katalogu Biblioteki Narodowej w Warszawie¹⁷. Nie posiada ich Biblioteka Narodowa w Warszawie. Biblioteki Narodowe w Berlinie oraz w Wiedniu również nie mają tych wydań. Wśród zbiorów niemieckich obie edycje Rassera z tego roku zgłoszone zostały zaledwie z kilku ośrodków w pojedynczych egzemplarzach – z Provinzialbibliothek Amberg, Studienbibliothek Dillingen, Leopold-Sophien-Bibliothek Überlingen oraz z Dreiländermuseum Lörrach. Obie edycje znajdują się także w Norwegii, w Nasjonalbiblioteket Oslo oraz w szwajcarskim Aarau – w Aargauer Kantonsbibliothek. Natomiast pierwsza z opisanych pozycji odnotowana została w jednym egzemplarzu w zbiorach austriackich – w Landesbibliothekenverburg Österreich / Südtirol oraz w dwóch egzemplarzach w Szwajcarii – w Zentralbibliothek Zurich. Wynika z powyższego, że znanych jest zaledwie dziewięć egzemplarzy pierwszego dzieła oraz sześć egzemplarzy drugiego.

Il. 1-2-3-4. Wolumin dwóch współprawnych postylli Rassera z 1595 r. (grzbiet, okładka przednia, żłobek bloku, okładka tylna). Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl., 2076 (cim. S. 6) adl.. Autor zdjęć: M. Kossowski

¹⁶ Na podstawie kwerendy elektronicznej w Consortium of European Research Libraries (CERL) – Heritage of the Printed Book Database, w Karlsruher Virtueller Katalog (KVK) oraz w katalogu WorldCat. Strony Katalogu British Library oraz katalogów amerykańskich były niedostępne podczas kwerendy elektronicznej.

¹⁷ Na podstawie kwerendy kartkowej według stanu na grudzień 2019 r. Jedynie Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu posiada wydanie kolońskie Rassera z 1578 r. (BUWr., sygn. 460470), lecz jest to odmienna edycja od omawianej.

Szacunkowo można przyjąć, że na świecie zachowało się do 20 egzemplarzy każdego z obu wydań, wliczając także zasoby publiczne w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych i Rosji oraz pozostające w zbiorach prywatnych.

Negatywne zmiany dla klasztoru nastawały od 1522 r., gdy opatem został Paweł de Lemberg. Pod wpływem herezji Lutra, mimo iż ten został ekskomunikowany, wprowadził w klasztorze obrzęd protestancki. Nakazał usunięcie wszystkich przedmiotów kultu Matki Boskiej. Nakłaniał zakonników do opuszczenia klasztoru, zachęcając ich pieniędzmi i obdarowując cennymi przedmiotami, w tym dziełami z biblioteki. Większość zgromadzenia była przeciwna nowym prądom religijnym i opat został pozbawiony godności¹⁸. Jednak dzięki wynalazkowi druku nowinki wittenberskie szybko rozprzestrzeniały się znajdując podatny grunt wśród ludu¹⁹. Protestanci w 1539 r. siłą zajęli kościół, w którym zamurowali wszystkie drzwi od strony klasztoru, nie dopuszczając zakonników do świątyni. Rozprzedali bogate gotyckie wyposażenie, w tym 12 ołtarzy, rzeźby i obrazy²⁰. Walka zakonników o odzyskanie kościoła trwała ponad 80 lat. Celowi temu posłużyła także właściwie dobrana argumentacja antyluterancka. Najprawdopodobniej na jej potrzebę klasztor sprowadził współoprawne dwie postylle wydane w Dillingen w 1595 r.: *Postyllę chrześcijańską katolickich kazań na wszystkie niedziele przez cały rok, czterdziestodziesiątnicę, kazania postne podzielone na przeróżne działy (...)* oraz *Postyllę chrześcijańską katolickich kazań na niedziele i święta przez cały rok z przydanym znaczeniem ceremonii (...)*. Współprawne dzieła te nie dotrwały w zasobie biblioteki opactwa żagańskiego do czasu jej likwidacji. Egzemplarz nie został bowiem opatrzony metryczką Büschinga „Aus der Bibliothek der Augustiner Chorherrn zu Breslau [przekreślone] Sagan [dopisane]”²¹, jak też nie ma po niej widocznego śladu. Został odnotowany wszakże w rękopiśmiennym katalogu biblioteki sporządzonym w ostatnich latach XVIII w. pod numerem inwentarza B.VII.20, odzwierciedlonym na wyklejce okładki²².

¹⁸ Z trzech klasztorów kanoników regularnych, które istniały w średniowieczu na Śląsku, czasy reformacji przetrwał jedynie konwent żagański.

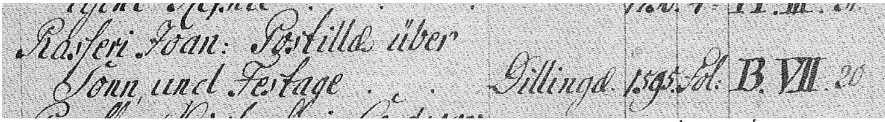
¹⁹ Na temat wpływu wynalazku Gutenberga na publicystykę protestancką zob.: J.T. Maciuszko, *Ewangelicka postyllografia polska XVI-XVIII wieku. Charakterystyka – analiza porównawcza – recepcja*, Warszawa 1987, s. 5.

²⁰ Por. A. Świerk, dz. cyt., s. 29-30. Zob. także: ks. Z. Mokrzycki, *Rys historyczny dawnego opactwa kanoników regularnych reguły św. Augustyna w Żaganiu*, [online] www.wnmp.zagan.pl/pdf/historia_kanonicy_regularni.pdf [dostęp 24.05.2020].

²¹ Zob. W. Karlak, dz. cyt., s. 259.

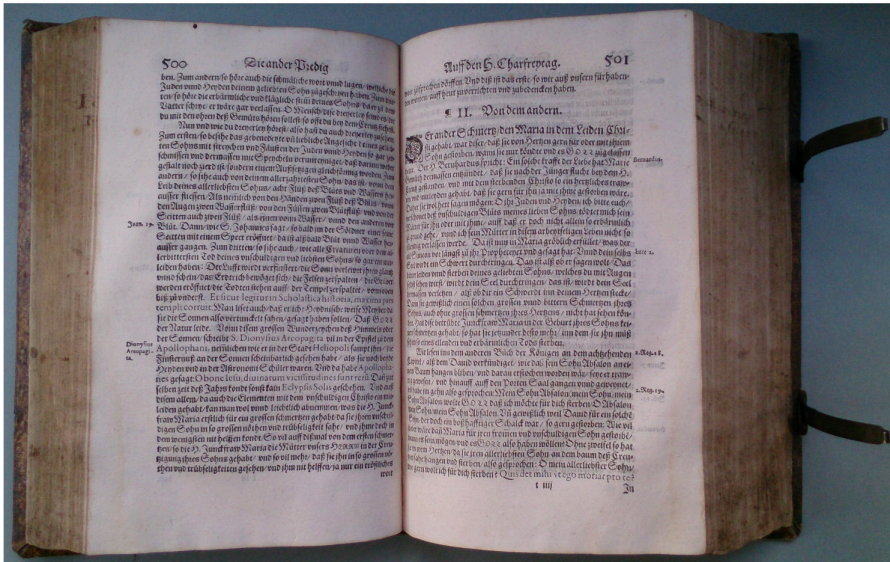
²² Na podstawie informacji udzielonej z Oddziału Rękopisów BUWr. Poszukiwany obiekt nie został odnaleziony pod dosłownym zapisem tytułu. W katalogu figuruje tylko jedna pozycja, której autorem jest Ioannes Rasser, odnotowana na karcie 201 verso w formie: *Rasseri Ioan:[nes] Postille über || Sonn[täg]. und Festage*, wydanie *Dillingæ 1595*, rozmiar *Fol:[io]*. Niewątpliwie jest to nasz egzemplarz wyraźnie określony, jako dwa druki. Pani Marioli Łoś z Oddziału Rękopisów BUWr. uprzejmie dziękuję za podjętą kwerendę i nadesłane skany mikrofilmu.

II. 5. Adnotacja woluminu w inwentarzu biblioteki opactwa kanoników regularnych w Żaganiu. Źródło: Oddział Rękopisów BUWr. Autor zdjęć: BUWr

Biorąc pod uwagę zachodzącą tendencję rozluźnienia reguły w zakresie wspólnej własności księgozbioru²³, uprawnionym wydaje się przypuszczenie, że studiowany przez zakonnika egzemplarz został przezeń zabrany do innego konwentu, gdy duchowny wypełnił nakaz związany z przeniesieniem lub też zmienił zgromadzenie. Może w tym pierwszym wypadku trafił do prepozytury w Kraśniku²⁴, skoro wiadomo, że pod koniec XX w. współprawne postylle zostały nabyte w rejonie nieodległego Sandomierza²⁵.

II. 6. Egzemplarz rozłożony na stronach 500 / 501. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl. Autor zdjęć: M. Kossowski

²³ Por. A. Chlewicka, *Dary dla bibliotek kanoników regularnych na ziemiach polskich*, [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy regularni laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce. Materiały z międzynarodowej konferencji zorganizowanej z okazji 600-lecia fundacji opactwa Bożego Ciała w Krakowie [12-13 maja 2005]*, red. K. Łatak, I. Makarczyk, Kraków 2008, s. 77.

²⁴ O wczesnej historii zgromadzenia kraśnickiego zob. E. Zielińska, *Kultura intelektualna kanoników regularnych w klasztorze w Kraśniku w latach 1469-1563*, Lublin 2002.

²⁵ Por. przyp. 7.

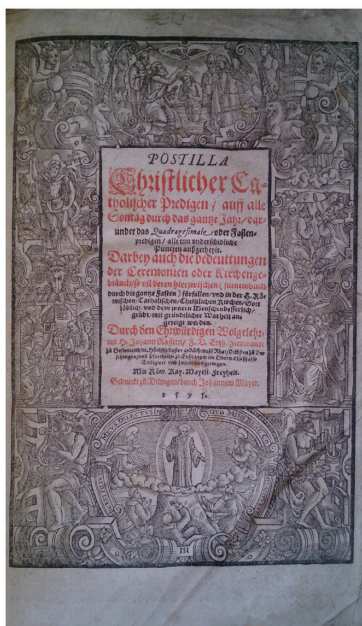
Opis fizyczno-analityczny obiektu

Autor: Johann Rasser

Tytuł pełny w oryginalnym brzmieniu, wydawca, data wydania:

POSTILLA || **Christlicher Ca**=||tholischer Predigen/ auff alle || **Sontäg** durch das ganze Jahr/ dar=||under das *Quadragesimale* oder Fasten=||predigen/ alle inn vnderschiedliche || **Puncten** außgetheylt. || **Darbey** auch die bedeutungen || **der Ceremonien oder Kirchengen**=||bräuch/ so vil deren hierzwischen (fürnemblich || durch die ganze fasten) fürfallen/ vnd in der H. Rö=||mischen/ Catholischen/ Christlichen Kirchen/ Gott || löblich/ vnd dem jnnern Menschen besserlich/ || geübt/ mit gründtlicher Warheit an=||gezeigt werden. || **Durch den Ehrwürdigen Wolgelehr**=||ten H. Johann Rasser/ **F. D. Ertzh. Ferdinandt** || zů Oesterreich/ [e]tc. Höchstseligster gedächtnuß/ Rhat/ Pröbsten zů En=||schingen/ vnd Pfarrhern zů Ensißheym im Obern Elsaß/ also || Colligiert vnd zusammen getragen. || Mit Röm. Kay. Mayest. freyheit. || **Gedruckt zů Dilingen/ durch Johannem Mayer.** || 1 5 9 5. ||

II. 7-8. Strona tytułowa pierwszej współprawnej postylli Rassera. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl. Autor zdjęć: M. Kossowski

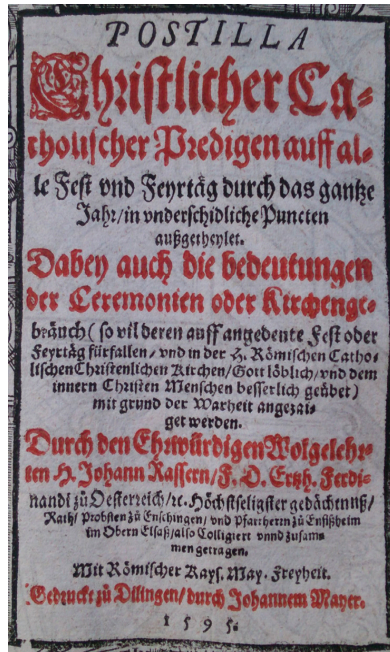
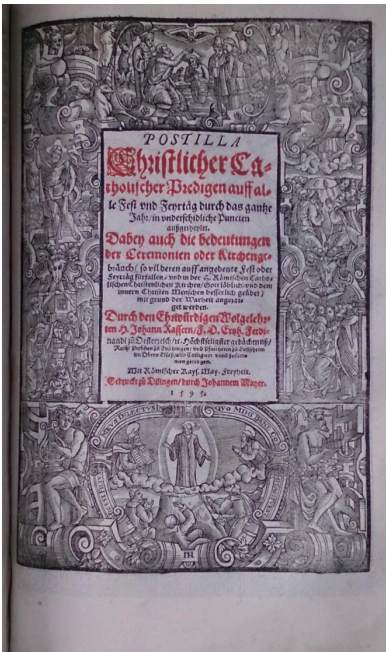
współprawna z:

Autor: Johann Rasser

Tytuł pełny w oryginalnym brzmieniu, wydawca, data wydania:

POSTILLA || **Christlicher Ca=**||**tholischer Predigen auff al=**||le Fest vnd Feyrtäg durch das gantze || Jahr/ in vnderschiedliche Puncten || außgetheylet. || **Dabey auch die bedeutungen || der Ceremonien oder Kirchengen=**||bräuch (so vil deren auff angedente fest oder || feyrtäg fürfallen/ vnd in der H. Römischen Catho=||lischen Christenlichen Kirchen/ Gott löblich/ vnd dem || innern Christen Menschen besserlich geübet) || mit grund der Warheit angezai=||get werden. || **Durch den Ehrwürdigen Wolgelehr=**||**ten H. Johann Rassen/ F. D. Ertzh. Ferdi=**||nandt zû Oesterreich/ [e]tc. Höchstseligster gedächtniß/ || Rath/ Probsten zû Enschingen/ vnd Pfarrherrn zû Ensibheim || im Obern Elsaß/ also Colligiert vnnd zusam=||men getragen. || Mit Römischer Kays. May. freyheit. || **Gedruckt zû Dilingen/ durch Johannem Mayer.** || 1 5 9 5. ||

Il. 9-10. Strona tytułowa drugiej współprawnej postylli Rassera. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2076 (cim. S. 6) adl. Autor zdjęć: M. Kossowski

Paginacja

k. tyt. [1], k. przedmowy [2-6, trzy pierwsze sygn. na *recto*:)(ij),)(iij),)(iiij], s. 1-63, 94 [błąd paginacji, powinno być (dalej =) 64], 65-196, 297 [=197], 198-226, 327 [=227], 228-234, 233 [=235], 236-277, 578 [=278], 279-294, 285 [=295], 296-341, 344-373 [=342-371], 574 [=372], 375-393 [=373-391], 398 [=392], 395-417 [=393-415], 408 [=416], 419-464 [=417-462], 456 [=463], 466-603 [=464-601], 694 [=602], 605-677 [=603-675], 687 [=676], 679-726 [=677-724], 731 [=725], 728-729 [=726-727], 734 [=728], 731-852 [=729-850], 854 [=851], 854-906 [=852-904], 917 [=905], 908-917 [=906-915], =18 [=916], 919-945 [=917-943], [944-948 (ostatnia niezadrukowana)].

Adl.:

k. tyt. [1], k. [2-4], s. 1-31, 23 [=32], 33-71, 27 [=72], 73-123, 224 [=124], 125-127, 228 [=128], 129-193, 170 [=194], 195-196, 179 [=197], 198-311, 321 [=312], 313-413, 415 [=414], 415-437, 438 [=436], [2] k. niezadrukowane (ostatniej brak).

Format: 2°

Oprawa

Okładki z desek grubości 0,7÷1,0 cm obciążone jasną skórą o bogatej dekoracji późnorenesansowej odcisniętej radełkiem i liniakami w koncentryczne pasy o ornamentyce floralno-portretowej, okalające emblemat figuralny tłoczony z płyty.

Grzbiet wys. 32,3 cm, szer. 9 cm, pięciopółowy. Cztery zwięzy z podwójnie splecionych sznurów. W górnym polu grzbietu napis inkaustem wykonany w epoce: *Ioannis Rassereri || Postilla Dominice: [alis] || Festivalis et Qvadra=||gesimalia*

Il. 11. Imię autora i tytuł w odręcznym zapisie na grzbiecie oprawy egzemplarza z biblioteki opactwa w Żaganiu. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl., 2076 (cim. S. 6) adl. Autor zdjęć: M. Kossowski

Okładka przednia (wierzchnia) 33,0÷34,0 × 22,7 cm (21,2 cm do przegubu). Pole bordiury 17,5 × 29,7÷30,5 cm dekorowane wstęgowo w trzy pasy. Zewnętrzny o motywie wstęg floralnych z dziesięcioma medalionami portretowymi w liniach wertykalnych i pięcioma w horyzontalnych. Środkowy w formie splecionych warkoczowo dwóch wici roślinnych z palmetami. Wewnętrzny z przedstawieniem pojedynczych oraz kilkakrotnie powtórzonych popiersi: Syna Bożego, dwóch ewangelistów i króla z podpisami w ramkach²⁶. Są to: Chrystus-Zbawiciel z uniesioną prawą dłonią, poniżej którego sentencja: DATA EST || MIHI OM[nis potestas in caelo et in terra], św. Jan Apostoł z Ewangelią w dłoni, poniżej którego napis: ECCE AG||NVS DEI [qui tollit peccatum mundi], św. Paweł Apostoł z Tarsu ze wzniesionym mieczem, poniżej którego inskrypcja: APPARV||IT BENI[gnitas et humanitas Salvatoris nostri Dei] oraz Dawid w koronie i z harfą, pod popiersiem którego epigraf: DE FRVC||TV VENT[ris]. Emblemat centralny 4,8 × 8,3 cm (9,2 cm wraz z napisem) z wyobrażeniem Zwiastowania Maryi, sygnowany inicjałami CK i datą 1560 wytłoczoną na zakończeniu inskrypcji: FILIVS DEI IN VTERO MARI||AE OPERATIONE SPIRITVS || S· HVMANAM NATVRAM· AS||SVMIT LVCI 1560 ||

Okładka tylna (spodnia) 32,8÷34,0 × 22,7 cm (21,2 cm do przegubu) z bordiurą o wymiarach i dekoracji jak wyżej. W emblemie tej samej wielkości wyobrażenie Ofiary Abrahama sygnowane literami CK rozdzielonymi sceną figuralną. Poniżej napis: TENTAT ABRAH[A]M DOMI||NVS IVBET VT PIA VICTI||MA FIA[-]T GEN XXII ||

- II. 12-13. Plakiety w lustrze okładek oprawy postylli z przedstawieniem Zwiastowania Maryi i Ofiary Abrahama. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl., 2076 (cim. S. 6) adl. Autor zdjęć: M. Kossowski

²⁶ O zbliżonym radelku zob.: Randall Herz, *Über einen Fund historischer Buchstempel im Bayerischen Nationalmuseum*, „Einband forschung: Informationsblatt des Arbeitskreises für die Erfassung, Erschließung und Erhaltung historischer Bucheinbände (AEB)“, 35: 2014, s. 19-22.

Oba przedstawienia w lustrze okładek cechują się silną wymową kontrreformacyjną. Zastosowane wyobrażenia – Zwiastowanie Maryi oraz Ofiara Abrahama odnoszą się do sytuacji związanych z całkowitym zaufaniem i bezgranicznym posłuszeństwem wobec Boga. Symbolika ich korespondowała z zawartością postylli.

Monogramem CK posługiwał się Caspar Kraft starszy (zm. w 1571 r.) i młodszy (zm. w 1617 r.), obaj z Wittenbergi. Jednak plakiet z monogramem CK o scenach opatrzonych powyższymi inskrypcjami nie notuje podstawowy w tym zakresie leksykon Konrada Haeblera²⁷. Nie wydaje się, aby był to inny rzemieślnik-artysta pracujący w tych samych latach, bowiem cechy stylowe typowe dla autora sceny Zwiastowania Maryi i Ofiary Abrahama są pokrewne z przedstawieniem Chrztu Jezusa oraz Ukrzyżowania, wykonanymi przez Caspara Krafra. Wygląda na to, że plakiety te należą do rzadkości z racji swojej antyreformacyjnej wymowy. Nie dziwi zatem, że nie są licznie reprezentowane, jak te odpowiadające gustom reformacji, powstałe w jej gnieździe – Wittenberdze. W tej sytuacji także dekoracja oprawy woluminu jest równie rzadka, jak jego drukowany nakład.

Okładki spinają dwie łukowato wygięte zapinki boczne blaszkowe z mosiądzu o szerokości 1,0÷1,2 cm, górna długości 11,5 cm, dolna 11,0 cm (pomiar w linii prostej). Ich wykonanie odpowiada czasowi oprawy woluminu. Forma i dekoracja jest typowa dla okresu z około 1530-1600 r.²⁸. Nie są sygnowane ani szczególnie ozdobne. Ramię podstawy blaszki dekorowane jest grawerunkiem liniowym w układzie wiązkowo-piramidalnym, podobnie jak uchwyt kołkowy²⁹. Dodatkowo występuje motyw zdobienia w postaci koncentrycznych kół oraz pojedynczego okręgu. Istotną cechą zapinek jest ich funkcjonalność. Giętki element wydłużonej blaszki umożliwia profilowanie jej na potrzebę ścieśnienia okładek. Wygięcie łukowe blaszki w kierunku żłobka bloku skracało jej długość umożliwiając wyeliminowanie odstawania okładek od bloku książki.

Il. 14-15. Uchwyt kołkowy i zapinka boczna górna. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl., 2076 (cim. S. 6) adl. Autor zdjęć: M. Kossowski

²⁷ Por. K. Haebler, *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts*, t. 1, Leipzig 1928, s. 213-218; tenże, *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts*, t. 2, Leipzig 1929, s. 326-327, także w wykazie datowanych plakiet z roku 1560, s. 37-38.

²⁸ Por.: G. Adler, *Handbuch Buchverschluss und Buchbeschlagn: Terminologie und Geschichte im deutschsprachigen Raum, in den Niederlanden und Italien vom frühen Mittelalter bis in die Gegenwart*, Wiesbaden 2010, s. 127-140.

²⁹ Tamże, s. 129, il. 7-06 oraz s. 130, il. a.

Karty tytułowe oraz bloku

Karty tytułowe obu dzieł Rassera wykonane zostały w druku czarno-czerwonym. Tytuł dzieła usytuowany jest w szerokiej ramce drzeworytniczej sygnowanej przy dolnej krawędzi monogramem IN. Ich autor funkcjonuje w literaturze jako Mistrz IN, aktywny w Augsburgu (?) około 1573 r. z sugestią, że inicjały mogły należeć do Ioannesa Nella³⁰. W ramce przedstawił on Chrzt Jezusa, Zmartwychwstanie, Wniebowstąpienie, Narodziny Jezusa, Zesłanie Ducha Świętego oraz Powtórne przyjście Jezusa w dniu ostatecznym. To ostatnie wyobrażenie opatrzone zostało mottem: HIC EST FILIVS MEVS DILECTVS IN QVO MIHI BENE CO[-]MPLACITV[M] EST. Przedstawienia figuralne otaczają kartusze rollwerkowe wzbogacone bukranionami, puttami, hermami, jednoróżcami a nawet postaciami Apollina z harfą i Pana z syringą.

Il. 16. Odbitka klocka drzeworytu Monogramisty IN z dolnej części ramki okalającej tytuł dzieła. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2076 (cim. S. 6) adl.

Autor zdjęć: M. Kossowski

Na *verso* karty tytułowej pierwszego dzieła widnieje sygnowany, niemal całostronicowy manierystyczny drzeworyt Mistrza IN o wymiarach 18,0÷18,2 × 23,2 cm z listwą ozdobną odbitą u góry pojedynczo, u dołu zaś zdwojoną, powiększającymi wysokość drzeworytu do 26,7 cm. Prezentuje tarczę herbową – ze skwadrowanymi godłami: krocącym kogutem w profilu oraz pastorałem – zwieńczoną infułą biskupią ozdobioną wyobrażeniem Matki Boskiej z Dzieciątkiem w mandorli, flankowaną dwoma hełmami rycerskimi z labrami i klejnotami: połukogutem i parą wzniesionych skrzydeł. W narożach aniołowie, jako trzymacze tarcz herbowych. Sąsiednie karty zawierają dedykację autora dzieła dla Jacoba Christopa Blarera von Wartensee (1542-1608), księcia-biskupa Bazylei i przywódcy kontrreformacji w mieście oraz regionie.

³⁰ W. L. Strauss, *The German single-leaf woodcut 1550-1600*, t. 3: New York 1975, s. 1257-1258. Słownik Thieme-Beckera odnotowuje go, jako malarza, autora portretu Heinricha Juliusa księcia Brunshwiku z 1584 r., por.: H. Vollmer, *Allgemeines Lexicon der bildenden Künstler von Antike bis zur Gegenwart*, t. 37, Leipzig 1950, s. 422.

Il. 17-18. Drzeworyt Monogramisty IN na *verso* karty tytułowej pierwszej postylli oraz karta dedykacyjna. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl.

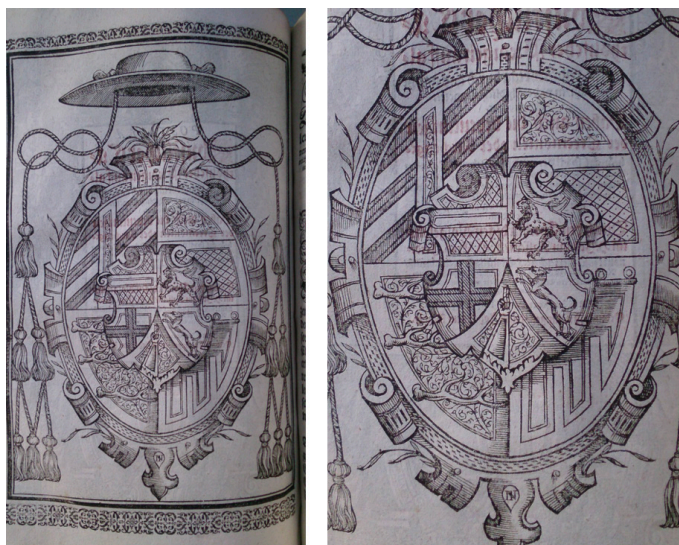
Autor zdjęć: M. Kossowski

Natomiast współprawny tytuł posiada na *verso* swojej karty tegoż monogramisty drzeworyt $16,4 \times 25,0$ cm z szerszą u dołu i węższą u góry listwą dekoracyjną (zwiększającą wysokość grafiki do 26 cm). Jest nim herb diecezji tyrolskiej położony na owalnej tarczy o rollwerkowo wywiniętych krawędziach pod kapeluszem ze sznurami zakończonymi sześcioma chwostami, a więc odpowiadającym godności biskupiej. Dzieło na sąsiedniej karcie z dedykowane zostało Andreasowi von Österreich (1558-1600) biskupowi Konstancji, późniejszemu biskupowi Brixen i kardynałowi Austrii, najstarszemu synowi arcyksięcia Tyrolu Ferdynanda II Habsburga.

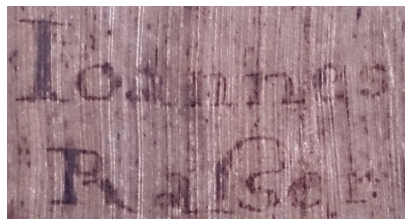
Il. 19-19a. Drzeworyt Monogramisty IN na *verso* karty tytułowej drugiej ze współprawnych postylli. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2076 (cim. S. 6) adl.

Autor zdjęć: M. Kossowski

Do druku użyty został papier czerpany. Siedem wertykalnych kres przebiega na kartach, co 3,0÷3,1 cm. Składki mają zróżnicowaną grubości papieru. Karty bloku przycięte zostały do formatu 31,9 × 20,6 cm. Na żłobku bloku ponad górną zapinką odbito pieczęć imienną autora dzieł w polu 3,9 × 2,0 cm: Ioannes || Raßer.

- Il. 20. Imię autora dzieł odbite na żłobku grzbietu. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl., 2076 (cim. S. 6) adl. Autor zdjęć: M. Kossowski

Język druku i skład

Obie postylle wydrukowane zostały w języku niemieckim. W Żaganiu kazania głoszone w tym języku już pod koniec XIV w.³¹, co świadczy o silnie postępującej germanizacji klasztoru³². W niewielkim zakresie użyto łaciny. Dla tekstu przyjęto tzw. żywą paginę. Druk charakteryzuje się czytelną czcionką o równym składzie. Pozostawiono szerokie marginesy, na których są odnośniki. Liczebniki paginacji czytelne, odbite większą czcionką.

Adnotacje i marginalia

Na wyklejce okładki przedniej u dołu w polu o wymiarach 12,5 × 7,1 cm odręczny zapis własnościowo-inwentarzowy:

G · S · M
Bibliotheca Can[onicorum] · Reg[ularium] ·
ad D[ivam] · Virginem Sagani ·
B · VII · 20 ·

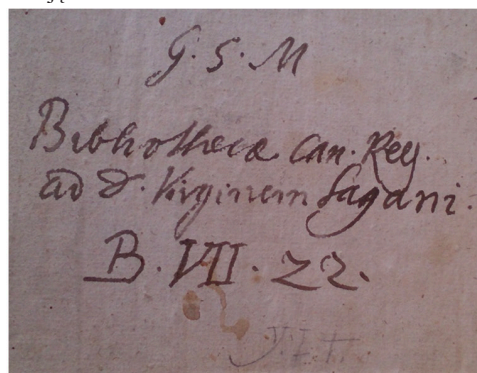
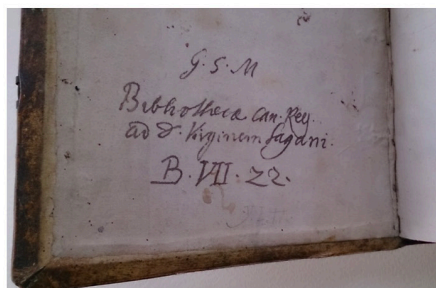
Poniżej ołówkiem: *Y. I. H.*

Ostatnia cyfra wydaje się być zbliżona do liczebnika „2”. Jest to jednak „0” o linearnym zakończeniu dolnym, stanowiącym cechę indywidualną wiązania i kończenia pisma, charakterystyczną dla prowadzenia pióra w sposób zamaszysty i stanowczy.

³¹ A. Świerk, dz. cyt., s. 96.

³² Por. tamże, s. 112-113.

Il. 21-22. Adnotacja inwentarzowa biblioteki kanoników regularnych w Żaganiu na wyklejce okładki przedniej. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl., 2076 (cim. S. 6) adl. Autor zdjęć: M. Kossowski

Sygnatura nawiązuje do tradycji zinwentaryzowania żagańskiej biblioteki augustianów z XV w., kiedy to przednie deski wielu rękopisów oznaczono literą i cyfrą arabską³³.

Odręczne marginalia występują w nieznaczej ilości, m.in. na stronach: 111, 298, 526, 527 (przeważnie o charakterze korekcyjnym) i 910 (ligatura oznaczenia *nota bene*) w pierwszym dziele oraz 272, 273, 308, 403, 406, 407 i 415 (i.e. 414) w drugim.

Ilustracje drzeworytnicze

Występują na 52 kartach i przedstawiają sceny z Nowego Testamentu:

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
1	14,0 × 11,1	Uroczysty wjazd Jezusa do Jerozolimy	I. niedziele Adwentu	św. Mate- usza rozdz. 21	„(...) A ogromny tłum słał swe płaszcze na drodze, inni obcinali gałązki z drzew i ścielili na drodze. (...)”

³³ Tamże, s. 14.

Strona	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedstawienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
28	13,9 × 11,0	Przyjście Chrystusa (Jezus wyjawia znaki o końcu świata)	2. niedzielę Adwentu	św. Łukasza rozdz. 21	„Będą znaki na słońcu, księżycu i gwiazdach, a na ziemi trwoga narodów bezradnych wobec szumu morza i jego nawałnicy. Ludzie mdleć będą ze strachu, w oczekiwaniu wydarzeń zagrażających ziemi. Albowiem moce niebios zostaną wstrząśnięte. Wtedy ujrzą Syna Człowieczego, nadchodzącego w obłoku z wielką mocą i chwałą. (...)”
53	14,0 × 11,1	Poselstwo uczniów od Jana Chrzciciela	3. niedzielę Adwentu	św. Mateusza rozdz. 11	„(...) Jezus im odpowiedział: «Idźcie i oznajmijcie Janowi to, co słyszycie i na co patrzycie: niewidomi wzrok odzyskują, chromi chodzą, trędowaci doznają oczyszczenia, głusi słyszą, umarli zmartwychwstają, ubogim głosi się Ewangelię. A błogosławiony jest ten, kto we Mnie nie zwątpi.»”
77	14,0 × 11,0	Świadectwo Jana Chrzciciela	4. niedzielę Adwentu	św. Jana rozdz. 1	„Takie jest świadectwo Jana. Gdy Żydzi wysłali do niego z Jerozolimy kapłanów i Lewitów z zapytaniem: «Kto ty jesteś?», on wyznał, a nie zaprzeczył, oświadczając: «Ja nie jestem Mesjaszem». Zapytali go: «Cóż zatem? Czy jesteś Eliaaszem?» Odrzekł: «Nie jestem». «Czy ty jesteś prorokiem?» Odparł: «Nie!» Powiedzieli mu więc: «Kim jesteś, abyśmy mogli dać odpowiedź tym, którzy nas wysłali? Co mówisz sam o sobie?» Odpowiedział: «Jam głos wołającego na pustyni: Prostujcie drogę Pańską, jak powiedział prorok Izajasz». (...)”

Dwie współprawne postylle Johanna Rassera

Sto- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
108	14,0 × 11,0	Pasterze u żłóbka	święto narodzin Jezusa Chrystusa	św. Łuka- sza rozdz. 2	„W tej samej okolicy przebywali w polu pasterze i trzymali straż nocną nad swoją trzodą. (...) Udali się też z pośpiechem i zna- leźli Maryję, Józefa i Niemowlę, leżące w żłobie. (...)”
145	14,1 × 11,0	Ofiarowanie Jezusa w świątyni	1. niedzielę po narodze- niu Jezusa Chrystusa	św. Łuka- sza rozdz. 2	„(...) przynieśli Je do Jero- zolimy, aby Je przedstawić Panu. (...) Mieli również złożyć w ofierze parę synogarlic albo dwa młode gołębie, zgodnie z przepisami Prawa Pańskiego.”
151	14,0 × 11,0	Dwunasto- letni Jezus w świątyni	2. niedzielę po narodze- niu Jezusa Chrystusa	św. Łuka- sza rozdz. 2	„(...) siedział między nauczy- cielami, przysłuchiwał się im i zadawał pytania. Wszyscy zaś, którzy Go słuchali, byli zdumieni bystrością Jego umysłu i odpo- wiedziami. (...)”
159	14,0 × 11,0	Pierwszy znak w Kanie Gali- lejskiej (cud wina)	3. niedzielę po narodze- niu Jezusa Chrystusa	św. Jana rozd. 2	„(...) A kiedy zabrakło wina (...) Rzekł do nich Jezus: «Napełnij- cie stągwie wodą!» I napełnili je aż po brzegi. (...)”
187	14,0 × 11,0	Uzdrowienie trędowatego	4. niedzielę po narodze- niu Jezusa Chrystusa	św. Mate- usza rozdz. 8	„Gdy zszedł z góry, postępowaly za Nim wielkie tłumy. A oto zbliżył się trędowaty, upadł przed Nim i prosił Go: «Panie, jeśli chcesz, możesz mnie oczyścić». [Jezus] wyciągnął rękę, dotknął go i rzekł: «Chcę, bądź oczysz- czony!». I natychmiast został oczyszczony z trądu. (...)”

Strona	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedstawienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
194	13,9 × 11,0	Uciszenie burzy (niewiara uczniów Jezusa podczas burzy na jeziorze)	5. niedzielę po narodzeniu Jezusa Chrystusa	św. Mateusza rozdz. 8	„(...) Nagle zerwała się gwałtowna burza na jeziorze, tak że fale zalewały łódź; On zaś spał. Wtedy przystąpili do Niego i obudzili Go, mówiąc: «Panie, ratuj, ginimy!» (...)”
208	14,0 × 11,0	1. Przypowieść o chwacie 2. Wyjaśnienie przypowieści o chwacie	6. niedzielę po narodzeniu Jezusa Chrystusa	św. Mateusza rozdz. 13	1. „Inną przypowieść im przedłożył: «Królestwo niebieskie podobne jest do człowieka, który posiał dobre nasienie na swej roli. Lecz gdy ludzie spali, przyszedł jego nieprzyjaciół, nasiał chwastu między pszenicę i odszedł. A gdy zboże wyrosło i wypuściło kłosa, wtedy pojawił się i chwast. Słudzy gospodarza przyszli i zapytali go: "Panie, czy nie posiałeś dobrego nasienia na swej roli? Skąd więc wziął się na niej chwast?" Odpowiedział im: "Nieprzyjazny człowiek to sprawił". Rzekli mu słudzy: "Chcesz więc, żebyśmy poszli i zebrali go?" A on im odrzekł: "Nie, byście zbierając chwast nie wyrwali razem z nim i pszenicy. Pozwólcie obojemu rósć aż do żniwa; a w czasie żniwa powiem żeńcom: Zbierzcie najpierw chwast i powiążcie go w snopki na spalenie; pszenicę zaś zwieźcie do mego spichlerza"».” 2. „(...) On odpowiedział: «Tym, który sieje dobre nasienie, jest Syn Człowieczy. Rolą jest świat, dobrym nasieniem są synowie królestwa, chwastem zaś synowie Złego. Nieprzyjacielem, który posiał chwast, jest diabeł; (...)”

Strona	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedstawienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
221	13,9 × 11,0 sygnowany literą R	Przypowieść o robotnikach w winnicy	Świątą Niedzielę podczas Wielkiego Postu (siedemdziesiątnicę)	św. Mateusza rozdz. 20	„Albowiem królestwo niebieskie podobne jest do gospodarza, który wyszedł wczesnym rankiem, aby nająć robotników do swej winnicy. (...) Gdy wyszedł około godziny jedenastej, spotkał innych stojących i zapytał ich: "Czemu tu stoicie cały dzień beczynnie?" Odpowiedzieli mu: "Bo nas nikt nie najął". Rzekł im: "Idźcie i wy do winnicy!" (...).”
240	13,9 × 11,0	Przypowieść o siewcy	Świątą Niedzielę (sześćdziesiątnicę)	św. Łukasza rozdz. 8	„Gdy zebrał się wielki tłum i z miast przychodzili do Niego; rzekł w przypowieściach: «Siewca wyszedł siać ziarno. A gdy siał, jedno padło na drogę i zostało podeptane, a ptaki powietrzne wydziobały je. Inne padło na skałę i gdy wzeszło, uschło, bo nie miało wilgoci. Inne znowu padło między ciernie, a ciernie razem z nim wyrosły i zagłuszyły je. Inne w końcu padło na ziemię żyzną i gdy wzrosło, wydało plon stokrotny». Przy tych słowach wołał: «Kto ma uszy do słuchania, niechaj słucha!»”
248	13,9 × 11,0	Niewidomy pod Jerychem	Świątą Niedzielę (pięćdziesiątnicę)	św. Łukasza rozdz. 18	„Kiedy zbliżał się do Jerycha, jakiś niewidomy siedział przy drodze i zebrał. (...) zaczął wołać: «Jezusie, Synu Dawida, ulituj się nade mną!» (...) Jezus przystanął i kazał przyprowadzić go do siebie. (...)”

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
296	14,0 × 11,0	Kuszenie Jezusa	1. niedzielę postu	św. Mate- usza rozdz. 4	„Wtedy Duch wyprowadził Jezu- sa na pustynię, aby był kuszony przez diabła. A gdy przepościł 40 dni i 40 nocy, odczuł w końcu głód. Wtedy przystąpił kusiciel i rzekł do Niego: «Jeśli jesteś Synem Bożym, powiedz, żeby te kamienie stały się chlebem». Lecz On mu odparł: «Napisane jest: Nie samym chlebem żyje człowiek, lecz każdym słowem, które pochodzi z ust Bożych». Wtedy wziął Go diabeł do Miasta Świętego, postawił na narożniku świątyni i rzekł Mu: «Jeśli jesteś Synem Bożym, rzuć się w dół, jest przecież napisane: Aniołom swoim rozkaże o tobie, a na rękach nosić cię będą, abyś przypadkiem nie uraził swej nogi o kamień». Odrzekł mu Jezus: «Ale jest napisane także: Nie będziesz wystawiał na próbę Pana, Boga swego». Jeszcze raz wziął Go diabeł na bardzo wysoką górę, pokazał Mu wszystkie królestwa świata oraz ich przepych i rzekł do Niego: «Dam Ci to wszystko, jeśli upad- niesz i oddasz mi pokłon». Na to odrzekł mu Jezus: «Idź precz, szatanie! Jest bowiem napisane: Panu, Bogu swemu, będziesz oddawał pokłon i Jemu samemu służyć będziesz». Wtedy opuścił Go diabeł (...).”

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
319	14,0 × 11,0	Wiara kobiety kananejskiej	2. niedzielę postu	św. Mate- usza rozdz. 15	„(...) A ona przyszła, upadła przed Nim i prosiła: «Panie, dopomóż mi!» On jednak odparł: «Niedobrze jest zabrać chleb dzieciom a rzucić psom». A ona odrzekła: «Tak, Panie, lecz i szczenięta jedzą z okruszyn, które spadają ze stołów ich pa- nów». Wtedy Jezus jej odpowie- dział: «O niewiasto wielka jest twoja wiara; niech ci się stanie, jak chcesz!» (...)”
344	13,9 × 10,9	Złośliwe zarzuty (przeciw Jezusowi)	3. niedzielę postu	św. Łuka- sza rozdz. 11	„Raz wyrzucił złego ducha [u tego], który był niemy. A gdy zły duch wyszedł, niemy zaczął mówić i tłumy były zdumione. (...)”
370	14,0 × 11,0	Cudowne rozmnożenie chleba	4. niedzielę postu	św. Jana rozd. 6	„(...) Jezus więc wziął chleby i odmówiwszy dziękczynienie, rozdął siedzącym; podobnie uczynił z rybami, rozdając tyle, ile kto chciał. A gdy się nasyčili, rzekł do uczniów: «Zbierzcie pozostałe ułamki, aby nic nie zginęło». Zebrali więc, i ułom- kami z pięciu chlebów jęczmien- nych, które zostały po spoży- wających, napełnili dwanaście koszów. (...)”
409	14,0 × 11,0	Światłość wobec ciemności	5. niedzielę postu	św. Jana rozd. 8	„(...) Porwali więc [Żydzi] kamienie, aby je rzucić na Niego. Jezus jednak ukrył się i wyszedł ze świątyni.”

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
521	14,0 × 11,0	Pusty grób	Święty Dzień Wielkanocy	św. Marka rozd. 16	„(...) Maria Magdalena, Maria, matka Jakuba, i Salome nakupiły wonności, żeby pójść namaścić Jezusa. (...) przyszły do grobu, gdy słońce wzeszło. A mówiły między sobą: «Kto nam odsunie kamień od wejścia do grobu?» Gdy jednak spojrzały, zauważyły, że kamień był już odsunięty, a był bardzo duży. Weszły więc do grobu i ujrzały młodzieńca siedzącego po prawej stronie, ubranego w białą szatę; i bardzo się przestraszyły. Lecz on rzekł do nich: «Nie bójcie się! Szukacie Jezusa z Nazaretu, ukrzyżowanego; powstał, nie ma Go tu. Oto miejsce, gdzie Go złożyli. Lecz idźcie, powiedzcie Jego uczniom i Piotrowi: Idzie przed wami do Galilei, tam Go ujrzycie, jak wam powiedział». (...)”
542	14,0 × 10,9	Niewierny Tomasz	1. niedzielę po Wielka- nocy (Biała Niedziela lub Domini- ca in Albis)	św. Jana rozd. 20	„(...) Jezus przyszedł mimo drzwi zamkniętych, stanął pośrodku i rzekł: «Pokój wam!» . Następnie rzekł do Tomasza: «Podnieś tutaj swój palec i zobacz moje ręce. Podnieś rękę i włóż [ją] do mego boku, i nie bądź niedowiarkiem, lecz wierzącym!». Tomasz Mu odpowiedział: «Pan mój i Bóg mój!» (...)”

Strona	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedstawienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
552	14,0 × 10,9	Dobry pasterz	2. niedzielę po Wielkanocy zwaną Współczująca	św. Jana rozdz. 10	„(...) Ja jestem dobrym pasterzem. Dobry pasterz daje życie swoje za owce. Najemnik zaś i ten, kto nie jest pasterzem, którego owce nie są własnością, widząc nadchodzącego wilka, opuszcza owce i ucieka, a wilk je porywa i rozprasza; dlatego, że jest najemnikiem i nie zależy mu na owcach. Ja jestem dobrym pasterzem i znam owce moje, a moje [owce] Mnie znają, podobnie jak Mnie zna Ojciec, A Ja znam Ojca. Życie moje oddaję za owce. (...)”
562	14,0 × 10,9	Zapowiedź powtórnego przyjścia (do tematu: <i>Tristitia vestra vertetur in gaudium.</i>)	3. niedzielę po Wielkanocy	św. Jana rozdz. 16	„(...) Jezus poznał, że chcieli Go pytać, i rzekł do nich: «Pytacie się jeden drugiego o to, że powiedziałem: "Chwila, a nie będziecie Mnie widzieć, i znowu chwila, a ujrzycie Mnie?" Zaprawdę, zaprawdę, powiadam wam: Wy będziecie płakać i zawodzić, a świat się będzie weselił. Wy będziecie się smucić, ale smutek wasz zamieni się w radość. (...) [»]”
583	14,0 × 10,9	Sąd Ducha Świętego	4. niedzielę po Wielkanocy	św. Jana rozdz. 16	„(...) Gdy zaś przyjdzie On, Duch Prawdy, doprowadzi was do całej prawdy. Bo nie będzie mówił od siebie, ale powie wszystko, cokolwiek usłyszycie, i oznajmi wam rzeczy przyszłe. On Mnie otoczy chwałą, ponieważ z mojego weźmie i wam objawi. Wszystko, co ma Ojciec, jest moje. Dlatego powiedziałem, że z mojego weźmie i wam objawi.”

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
590	14,3 × 10,9	Zapowiedź powtórnego przyjścia (do tematu: <i>Amen Amen dico vobis, si quiud petieritis pa- trem meum in nomine meo, dabit vobis.</i>)	5. niedzielę po Wielka- nocy	św. Jana rozd. 16	„(...) Zaprawdę, zaprawdę, powiadam wam: O cokolwiek byście prosili Ojca, da wam w imię moje. Do tej pory o nic nie prosiłście w imię moje: Proście, a otrzymacie, aby radość wasza była pełna. (...)”
611	14,3 × 10,9 powtórzenie drzeworytu ze s. 590	1. Świadc- two Ducha Świętego 2. Przestroga	6. i ostatnią niedzielę po Wielkanocy	św. Jana rozd. 15 i 16	1. „(...) Gdy jednak przyjdzie Pocieszyciel, którego Ja wam poślę od Ojca, Duch Prawdy, który od Ojca pochodzi, On będzie świadczył o Mnie. Ale wy też świadczyście, bo jesteście ze Mną od początku.” 2. „To wam powiedziałem, abyście się nie załamali w wie- rze. Wyłączą was z synagogi. Owszem, nadchodzi godzina, w której każdy, kto was zabije, będzie sądził, że oddaje cześć Bogu. Będą tak czynić, bo nie poznali ani Ojca, ani Mnie. (...)”
619	14,3 × 10,9	Zesłanie Ducha Świętego	święto Zesłania Ducha Świętego (w Wysokie Święto Świętego dnia Pięc- -dziesiąt- nicy)	Dzieje Apostolskie rozd. 2	„A gdy nadszedł dzień Zielonych Świąt, byli wszyscy razem na jednym miejscu. I powstał nagle z nieba szum, jakby wiejącego gwałtownego wiatru, i napełnił cały dom, gdzie siedzieli. I uka- zały się im języki jakby z ognia, które się rozdzieliły i usiadły na każdym z nich. (...)”

Sto- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
657	14,3 × 10,9	Nikodem	święto Trójcy Świętej (w Wysokie Święto Najświętszej Trójcy Boskiej)	św. Jana rozd. 3	„Był wśród faryzeuszów pewien człowiek, imieniem Nikodem, dostojnik żydowski. Ten przy- szedł do Niego nocą i powiedział Mu: «Rabbi, wiemy, że od Boga przyszedłeś jako nauczyciel. Nikt bowiem nie mógłby czynić takich znaków, jakie Ty czynisz, gdyby Bóg nie był z Nim». W odpowiedzi rzekł do niego Jezus: «Zaprawdę, zaprawdę, powiadam ci, jeśli się ktoś nie narodzi powtórnie, nie może ujrzeć królestwa Bożego». (...)”
668	14,3 × 10,9	Bogacz i ubogi Łazarz	1. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Łuka- sza rozdz. 16	„Żył pewien człowiek bogaty, który ubierał się w purpurę i bi- sior i dzień w dzień świetnie się bawił. U bramy jego pałacu leżał żebrak okryty wrzodami, imie- niem Łazarz. Pragnął on nasycić się odpadkami ze stołu bogacza; nadto i psy przychodziły i lizały jego wrzody. Umarł żebrak, i aniołowie zanieśli go na łono Abrahama. Umarł także bogacz i został pogrzebany. (...)”

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w połu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
680	14,3 × 10,9 sygnowany literą R ponad nożem drzeworyt- niczym	Przypowieść o uczcie (scena drze- worytu nie odpowiada w pełni wymowie Ewangelii, została przy- gotowana do akapitu pt. Przypowieść o uczcie królewskiej wg Ewan- gelii św. Mateusza rozd. 22)	2. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Łuka- sza rozdz. 14	„Słyszac to, jeden ze współ- bieszczadników rzekł do Niego: «Szczęśliwy jest ten, kto będzie uczciwał w królestwie Bożym». Jezus mu odpowiedział: «Pewien człowiek wyprawił wielką ucztę i zaprosił wielu. Kiedy nadszedł czas uczy, posłał swego sługę, aby powiedział zaproszonym: Przyjdźcie, bo już wszystko jest gotowe. Wtedy zaczęli się wszy- scy jednomyślnie wymawiać. (...) Wtedy rozgniewany gospo- darz nakazał słudze: "Wyjdź co prędzej na ulice i zaułki miasta i wprowadź tu ubogich, ułom- nych, niewidomych i chromych!" Sługa oznajmił: "Panie, stało się, jak rozkazałeś, a jeszcze jest miejsce". Na to pan rzekł do sługi: "Wyjdź na drogi i między opłotki i zmuszaj do wejścia, aby mój dom był zapelniony. Albowiem powiadam wam: Żaden z owych ludzi, którzy byli zaproszeni, nie skosztuje mojej uczty"».”

Dwie współprawne postylle Johanna Rassera

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
691	14,3 × 10,9	Zaginiona owca	3. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Łukasza rozdz. 15	„Zbliżali się do Niego wszyscy celnicy i grzesznicy, aby Go słuchać. Na to szemrali faryzeusze i uczeni w Piśmie: «Ten przyjmuje grzeszników i jada z nimi». Opowiedział im wtedy następującą przypowieść: «Któż z was, gdy ma sto owiec, a zgubi jedną z nich, nie zostawia dziewięćdziesięciu dziewięciu na pustyni i nie idzie za zgubioną, aż ją znajdzie? A gdy ją znajdzie, bierze z radością na ramiona i wraca do domu» (...).”
700	14,3 × 10,9	1. Dwóch niewidomych 2. Obluda (dwie sceny na wspólnym drzeworycie)	4. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Łukasza rozdz. 6	1. „Opowiedział im też przypowieść: «Czy może niewidomy prowadzić niewidomego? Czy nie wpadną w dół obydwaj? (...)» 2. „Czemu to widzisz drzazgę w oku swego brata, a belki we własnym oku nie dostrze-gasz? Jak możesz mówić swemu bratu: "Bracie, pozwól, że usunę drzazgę, która jest w twoim oku", gdy sam belki w swoim oku nie widzisz? Obludniku, wyrzuć najpierw belkę ze swego oka, a wtedy przejrzysz, ażeby usunąć drzazgę z oka swego brata.”

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
722	14,3 × 10,9	Obfity połów	5. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Łuka- sza rozdz. 5	„Gdy przestał mówić, rzekł do Szymona: «Wypłyni na głębię i zarzućcie sieci na połów!»». A Szymon odpowiedział: «Mistrzu, całą noc pracowaliśmy i niceśmy nie ułowili. Lecz na Twoje słowo zarzucę sieci». Skoro to uczynili, zagarnęli tak wielkie mnóstwo ryb, że sieci ich zaczynały się rwać. Skinęli więc na współników w drugiej łodzi, żeby im przyszli z pomocą. Ci podpłynęli; i napelnili obie łodzie, tak że się prawie zanurzały. Widząc to Szymon Piotr przypadł Jezusowi do kolan i rzekł: «Odejdź ode mnie, Panie, bo jestem człowiek grzeszny». I jego bowiem, i wszystkich jego towarzyszy w zdumienie wprowadził połów ryb, jakiego dokonali (...)»
732	14,3 × 10,9	Kazanie na górze (na drugim planie drzeworytu wyobrażenie do szóstego przykazania)	6. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Mate- usza rozdz. 5	„Jezus, widząc tłumy, wszedł na górę. A gdy usiadł, przystąpili do Niego Jego uczniowie. Wtedy otworzył swoje usta i nauczał ich (...) Słyszeliście, że powiedziano: nie cudzołóż! A Ja wam powiadam: Każdy, kto pożądliwie patrzy na kobietę, już się w swoim sercu dopuścił z nią cudzołóstwa. (...)»

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
743	14,3 × 11,0	Drugie rozmnożenie chleba	7. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Marka rozd. 8	„(...) Zapytał ich: «Ile macie chlebów?» Odpowiedzieli: «Siedem». I polecił ludowi usiąść na ziemi. A wzięwszy siedem chlebów, odmówił dziękczynienie, połamał i dawał uczniom, aby je rozdzielali. I rozdali tłumowi. Mieli też kilka rybek. I nad tymi odmówił błogosławieństwo i polecił je rozdać. Jedli do sytości, a pozostałych ułomków zebrali siedem koszów. Było zaś około czterech tysięcy ludzi. Potem ich odprawił.”
758	14,3 × 10,8	1. Ciasna brama 2. Ostrzeżenie przed fałszywymi apostołami (na drugim planie drze- worytu oraz w temacie przewodnim kazania)	8. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Mate- usza rozdz. 7	1. „Wchodźcie przez ciasną bramę! Bo szeroka jest brama i przestronna ta droga, która prowadzi do zguby, a wielu jest takich, którzy przez nią wchodzi. Jakże ciasna jest brama i wąska droga, która prowadzi do życia, a mało jest takich, którzy ją znajdują!” 2. „(...) Poznaćcie ich po ich owocach. Czy zbiera się winogrona z ciernia, albo z ostu figi? Tak każde dobre drzewo wydaje dobre owoce, a złe drzewo wy- daje złe owoce. Nie może dobre drzewo wydać złych owoców ani złe drzewo wydać dobrych owoców. (...)”

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
766	14,3 × 10,8	Obrotny rządca	9. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Łuka- sza rozdz. 16	„Powiedział też do uczniów: «Pewien bogaty człowiek miał rządcę, którego oskarżono przed nim, że trwoni jego majątek. Przywołał go do siebie i rzekł mu: "Cóż to słyszę o tobie? Zdaj sprawę z twego zarządu, bo już nie będziesz mógł być rządcą". (...)”
777	14,3 × 10,8	Wypędzenie przekupniów (temat kazania odnosi się do akapitu pt. Zapowiedź upadku miasta)	10. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Łuka- sza rozdz. 19	„Potem wszedł do świątyni i zaczął wyrzucać sprzedających w niej. Mówił do nich: «Napisa- ne jest: Mój dom będzie domem modlitwy, a wy uczyniliście z niego jaskinię zbójców.»”
795	14,4 × 10,9	Moc wytrwałej modlitwy (temat kazania od- nosi się do akapitu pt. Faryzeusz i celnik: <i>Każdy bo- wiem, kto się wywyższa, będzie po- niżony, a kto się unią, będzie wy- wyższony.</i> Por. także rozd. 14)	11. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Łuka- sza rozdz. 18	„Powiedział im też przypowieść o tym, że zawsze powinni modlić się i nie ustawać: «W pew- nym mieście żył sędzia, który Boga się nie bał i nie liczył się z ludźmi. W tym samym mieście żyła wdowa, która przychodziła do niego z prośbą: "Obroń mnie przed moim przeciwnikiem!" Przez pewien czas nie chciał; lecz potem rzekł do siebie: "Chociaż Boga się nie boję ani z ludźmi się nie liczę, to jednak, ponieważ naprzykrza mi się ta wdowa, wezmę ją w obronę, żeby nie przychodziła bez końca i nie zdręczała mnie"». (...)”

Dwie współprawne postylle Johanna Rassera

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
805	14,3 × 10,8	Uzdrowienie głuchonie- mego	12. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Marka rozd. 7	„(...) Przyprawdzili Mu głu- choniemego i prosili Go, żeby położył na niego rękę. On wziął go na bok, osobno od tłumu, włożył palce w jego uszy i śliną dotknął mu języka (...)”
815	14,3 × 10,8	Miłosierny Samarytanin	13. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Łuka- sza rozdz. 10	„Jezus (...) rzekł: «Pewien czło- wiek schodził z Jerozolimy do Jerycha i wpadł w ręce zbójców. Ci nie tylko że go obdarli, lecz jeszcze rany mu zadali i zosta- wiwszy na pół umarłego, odeszli. Przypadkiem przechodził tą drogą pewien kapłan; zobaczył go i minął. Tak samo Lewita, gdy przyszedł na to miejsce i zobaczył go, minął. Pewien zaś Samarytanin, będąc w podróży, przechodził również obok niego. Gdy go zobaczył, wzruszył się głęboko: podszedł do niego i opatrzył mu rany, zalewając je oliwą i winem (...)”
827	14,4 × 10,9	Wdzięczny Samarytanin	14. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Łuka- sza rozdz. 17	„(...) Wtedy jeden z nich widząc, że jest uzdrowiony, wrócił chwając Boga donośnym głosem, upadł na twarz do nóg Jego i dziękował Mu. A był to Samarytanin. (...)”

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
839	14,3 × 10,8	[Jezus na- ucza] (kaza- nie dotyczy tematu: 1. Dobra trwale oraz 2. Zbytek troski; powtórzenie drzeworytu)	15. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Mate- usza rozdz. 6	1. „(...) Nikt nie może dwóm panom służyć. Bo albo jednego będzie nienawidził, a drugiego będzie miłował; albo z jednym będzie trzymał, a drugim wzgar- dzi. Nie możecie służyć Bogu i Mamonie.” 2. „(...) Starajcie się naprzód o królestwo i o Jego sprawiedli- wość, a to wszystko będzie wam dodane. (...)”
854	14,3 × 10,8	Młodzieniec z Nain	16. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Łuka- sza rozdz. 7	„Wkrótce potem udał się do pewnego miasta, zwanego Nain; a szli z Nim Jego uczniowie i tłum wielki. Gdy zbliżył się do bramy miejskiej, właśnie wyno- szono umarłego – jedyne syna matki, a ta była wdową. Towa- rzyszył jej spory tłum z miasta. Na jej widok Pan uzalił się nad nią i rzekł do niej: «Nie płacz!» Potem przystąpił, dotknął się mar- – a ci, którzy je nieśli, stanęli – i rzekł: «Młodzieńcze, tobie mówię wstań!» Zmarły usiadł i zaczął mówić (...)”

Strona	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedstawienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
865	14,3 × 10,8	1. Nowe uzdrowienie w szabat 2. Skromność (kazanie zaczyna się od akapitu pt. Nowe uzdrowienie w szabat, a temat odnosi się do akapitu pt. Skromność, por. także akapit Faryzeusz i celnik z rozdz. 18)	17. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Łukasza rozdz. 14	1. „Gdy Jezus przyszedł do domu pewnego przywódcy faryzeuszów, aby w szabat spożyć posiłek, oni Go śledzili. A oto zjawił się przed Nim pewien człowiek chory na wodną puchlinę. (...)” 2. „(...) «(...) Każdy bowiem, kto się wywyższa, będzie ponizony, a kto się unizą, będzie wywyższony»”
876	14,3 × 10,8	Największe przykazanie	18. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Mateusza rozdz. 22	„Gdy faryzeusze dowiedzieli się, że zamknął usta saduceuszom, zebrali się razem, a jeden z nich, uczony w Prawie, zapytał Go, wystawiając Go na próbę: «Nauuczycielu, które przykazanie w Prawie jest największe?» On mu odpowiedział: «Będziesz miłował Pana Boga swego całym swoim sercem, całą swoją duszą i całym swoim umysłem. (...)»”
886	14,3 × 10,8	Uzdrowienie paralityka (do tematu: <i>Ut quid cogitatis mala in cordibus vestris?</i>)	19. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Mateusza rozdz. 9	„(...) I oto przynieśli Mu paralityka, leżącego na łożu. Jezus, widząc ich wiarę, rzekł do paralityka: «Ufaj, synu! Odpuszczają ci się twoje grzechy». (...)”

Strona	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedstawienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
896	14,3 × 10,9	Przypowieść o uczcie królewskiej	20. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Mateusza rozdz. 22	„A Jezus znowu w przypowieściach mówił do nich: «Królestwo niebieskie podobne jest do króla, który wyprawił ucztę weselną swemu synowi. Posłał więc swoje sługi, żeby zaproszonych zwołali na ucztę, lecz ci nie chcieli przyjść. Posłał jeszcze raz inne sługi z poleceniem: "(...) Przyjdźcie na ucztę!" Lecz oni zlekceważyli to (...) a inni pochwycili jego sługi i znieważywszy [ich], pozabijali. Na to król uniósł się gniewem. Posłał swe wojska i kazał wytracić owych zabójców, a miasto ich spalić. (...)”
906	14,0 × 11,0	Syn dworzanina	21. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Jana rozdz. 4	„(...) A w Kafarnaum mieszkał pewien urzędnik królewski, którego syn chorował. Usłyszawszy, że Jezus przybył z Judei do Galilei, udał się do Niego z prośbą, aby przyszedł i uzdrowił jego syna: był on bowiem już umierający. Jezus rzekł do niego: «Jeżeli znaków i cudów nie zobaczycie, nie uwierzycie». Powiedział do Niego urzędnik królewski: «Panie, przyjdź, zanim umrze moje dziecko». Rzekł do niego Jezus: «Idź, syn twój żyje». (...)”

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
915	14,4 × 10,9	Nielitościwy dłużnik	22. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Mateusza rozdz. 18	„Dlatego podobne jest królestwo niebieskie do króla, który chciał rozliczyć się ze swymi sługami. Gdy zaczął się rozliczać, przyprowadzono mu jednego, który mu był winien dziesięć tysięcy talentów. Ponieważ nie miał z czego ich oddać, pan kazał sprzedać go razem z żoną, dziećmi i całym jego mieniem, aby tak dług odzyskać. Wtedy sługa upadł przed nim i prosił go: „Panie, miej cierpliwość nade mną, a wszystko ci oddam”. Pan ulitował się nad tym sługą, uwolnił go i dług mu darował. Lecz gdy sługa ów wyszedł, spotkał jednego ze współsług, który mu był winien sto denarów. Chwycił go i zaczął dusić, mówiąc: „Oddaj, coś winien!” Jego współsługa upadł przed nim i prosił go: „Miej cierpliwość nade mną, a oddam tobie!”. On jednak nie chciał, lecz poszedł i wtrącił go do więzienia, dopóki nie odda długu. Współsłudzy jego widząc, co się działo, bardzo się zasmucili. Poszli i opowiedzieli swemu panu wszystko, co zaszło. Wtedy pan jego wezwał go przed siebie i rzekł mu: „Sługo niegodziwy! Darowałem ci cały ten dług, ponieważ mnie prosiłeś. Czyż więc i ty nie powinienesz być ulitować się nad swoim współsługą, jak ja ulitowałem się nad tobą?” (...)”

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
925	14,4 × 10,9	Sprawa podatku	23. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Mateusza rozdz. 22	„Wtedy faryzeusze odeszli i naradzali się, jak by podchwycić Go w mowie. Posłali więc do Niego swych uczniów razem ze zwolennikami Heroda, aby Mu powiedzieli: «Nauczycielu, wiemy, że jesteś prawdomówny i drogi Bożej w prawdzie nauczasz. Na nikim Ci też nie zależy, bo nie oglądasz się na osobę ludzką. Powiedz nam więc, jak Ci się zdaje? Czy wolno płacić podatek Cezarowi, czy nie?» Jezus przejrzał ich przewrotność i rzekł: «Czemu Mnie wystawiacie na próbę, obłudnicy? (...)»
936	14,0 × 11,0 (powtórzenie ryc. ze s. 906)	Córka Jaira	24. niedzielę po święcie Trójcy Świętej	św. Mateusza rozdz. 9	„Gdy to mówił do nich, pewien zwierzchnik [synagogi] przyszedł do Niego i, oddając pokłon, prosił: «Panie, moja córka dopiero co skołała, lecz przyjdź i włóż na nią rękę, a żyć będzie». (...)»

We współprawnym egzemplarzu drzeworytu występują na 17 kartach i też obrazują sceny z Nowego Testamentu. Są to:

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
1	14,3 × 10,9	Powołanie pierwszych uczniów (drzeworyt użyty ponownie, wykonany do zilustrowania akapitu pt. Obfity połów wg Ewangelii św. Łukasza rozdz. 5)	dzień św. Apostoła Andrzeja	św. Mateusza rozdz. 4	„Gdy [Jezus] przechodził obok Jeziora Galilejskiego, ujrzał dwóch braci: Szymona, zwanego Piotrem, i brata jego, Andrzeja, jak zarzucali sieć w jezioro; byli bowiem rybakami. I rzekł do nich: «Pójdźcie za Mną, a uczynię was rybakami ludzi». Oni natychmiast zostawili sieci i poszli za Nim. (...)”
15	14,3 × 10,9	Narodzenie Jezusa (drzeworyt użyty ponownie z przedstawieniem Zwiastowania, kazanie rozpoczyna Rodowód Jezusa)	święto Poczęcia Najświętszej Maryi Panny	św. Mateusza rozdz. 1	„Z narodzeniem Jezusa Chrystusa było tak. Po zaślubinach Matki Jego, Maryi, z Józefem, w pierw- nim zamieszkali razem, znalazła się brzemienną za sprawą Ducha Świętego (...)”

Strona	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedstawienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
25	14,0 × 11,0	Niewierny Tomasz	dzień św. Apostoła Tomasza	św. Jana rozdz. 20	„(...) Jezus przyszedł mimo drzwi zamkniętych, stanął pośrodku i rzekł: «Pokój wam!» Następnie rzekł do Tomasza: «Podnieś tutaj swój palec i zobacz moje ręce. Podnieś rękę i włóż [ją] do mego boku, i nie bądź niedowiarkiem, lecz wierzącym!» Tomasz Mu odpowiedział: «Pan mój i Bóg mój!» (...)”
37	14,0 × 11,0	1. Narodzenie Jezusa 2. Pasterze u żłóbka	święto Narodzin naszego Zbawiciela Jezusa Chrystusa (Boże Narodzenie)	św. Łukasza rozdz. 2	1. „(...) Porodziła swego pierworodnego Syna, owinęła Go w pieluszki i położyła w żłobie, gdyż nie było dla nich miejsca w gospodzie.” 2. „W tej samej okolicy przebywali w polu pasterze i trzymali straż nocną nad swoją trzodą. (...) Udali się też z pośpiechem i znaleźli Maryję, Józefa i Niemowlę, leżące w żłobie. (...)”

Dwie współoprawne postylle Johanna Rassera

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
52	14,3 × 11,0	Jezus odwraca się od Miasta (Męczeństwo św. Szczepana) (temat odnosi się do akapitu z Dziejów Apostolskich 7 drzeworyt użyty ponownie z przedstawieniem ukamienowania św. Szczepana)	święto Stefana [Szczepana] Świętego Męczennika	św. Mateusza rozdz. 23 (Dzieje Apostolskie 7)	„[«] Jeruzalem, Jeruzalem! Ty zabijasz proroków i kamienujesz tych, którzy do ciebie są posłani! Ile razy chciałem zgromadzić twoje dzieci, jak ptak swe pisklęta zbiera pod skrzydła, a nie chcieliście. Oto wasz dom zostanie wam pusty. Albowiem powiadam wam: Nie ujrzycie Mnie odtąd, aż powiecie: Błogosławiony, który przychodzi w imię Pańskie.»” “(…) Wyrzucili go poza miasto i kamienowali, a świadkowie złożyli swe szaty u stóp młodzieńca, zwanego Szawłem. Tak kamienowali Szczepana, który modlił się: «Panie Jezu, przyjmij ducha mego!» (…)”
62	14,3 × 10,9	Odmienny los umiłowanego ucznia (drzeworyt użyty ponownie)	dzień św. Apostoła i Ewangelisty Jana	św. Jana rozdz. 21	„Piotr obróciwszy się zobaczył idącego za sobą ucznia, którego miłował Jezus, a który to w czasie uczty spoczywał na Jego piersi i powiedział: «Panie, kto jest ten, który Cię zdradzi?» Gdy więc go Piotr ujrzał, rzekł do Jezusa: «Panie, a co z tym będzie?» (…)”

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
80	14,3 × 10,9	Obrzezanie Jezusa (temat kazania odnosi się do cytatu z Księgi Wyj- ścia 12, 13)	święto obrzezania naszego Zbawicie- la Jezusa Chrystusa w Nowy Rok	św. Łuka- sza rozdz. 2	„Gdy nadszedł dzień ósmy i na- leżało obrzezać Dziecię, nadano Mu imię Jezus, którym Je nazwał anioł, zanim się poczęło w łonie [Matki].”
154	14,3 × 10,9	Mędrcy ze Wschodu (Trzej Królowie)	święto Trzech Króli	św. Mate- usza rozdz. 2	„Gdy zaś Jezus narodził się w Betlejem w Judei za panowa- nia króla Heroda, oto Mędrcy ze Wschodu przybyli do Jerozolimy (...). A oto gwiazda, którą widzieli na Wschodzie, szła przed nimi, aż przyszła i zatrzymała się nad miejscem, gdzie było Dziecię. Gdy ujrzeli gwiazdę, bardzo się uradowali. Weszli do domu i zobaczyli Dziecię z Matką Jego, Maryją; upadli na twarz i oddali Mu pokłon. I otworzywszy swe skarby, ofiarowali Mu dary: złoto, kadzidło i mirrę. (...)”
165	14,4 × 10,9 sygnowany odwrotnie literą R (Я) ponad nożem drzeworyt- niczym	Ofiaro- wanie w świątyni (temat za- czerpnięty z Ks. Ma- lachiasza, rozd. 3 drzeworyt użyty ponownie ze sceną obrzezania Jezusa)	dzień oczyszczenia Maryi Matki Bożej (obec- nie: Święto Ofiarowania Pańskiego lub Matki Bożej Gromnicznej)	św. Łuka- sza rozdz. 2	„Gdy potem upłynęły dni ich oczyszczenia według Prawa Mojżeszowego, przynieśli Je do Jerozolimy, aby Je przedstawić Panu. Tak bowiem jest napisane w Prawie Pańskim: Każde pierwo- rodne dziecko płci męskiej będzie poświęcone Panu. (...)”

Dwie współprawne postylle Johanna Rassera

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
185	14,4 × 10,9	Objawienie Ojca i Syna (drzeworyt użyty ponownie, wielokrot- nie)	dzień św. Apostoła Mateusza	św. Mateusza rozd. 11	„W owym czasie Jezus przemówił tymi słowami: «Wystawiam Cię, Ojcze, Panie nieba i ziemi, że zakryłeś te rzeczy przed mądrymi i roztroprnymi, a objawiłeś je pro- staczkom. Tak, Ojcze, gdyż takie było Twoje upodobanie. Wszystko przekazał Mi Ojciec mój. Nikt też nie zna Syna, tylko Ojciec, ani Ojca nikt nie zna, tylko Syn, i ten, komu Syn zechce objawić.»
170 błąd pag. =194	14,3 × 10,9	Zwiasto- wanie Maryi (cytat tematu pochodzi z akapitu <i>Magnificat</i> : <i>Beatam me dicent omnes generatio- nes, quia fecit mihi magna qui potens est.</i>)	święto Zwiastowa- nia Maryi	św. Łuka- sza rozdz. 1	„(...) posłał Bóg anioła Gabriela do miasta w Galilei, zwanego Nazaret, do Dziewicy poślubionej mężowi, imieniem Józef, z rodu Dawida; a Dziewicy było na imię Maryja. Anioł wszedł do Niej i rzekł: «Bądź pozdrowiona, pełna łaski, Pan z Tobą». Ona zmieszła się na te słowa i rozważała, co miałoby znaczyć to pozdrowienie. Lecz anioł rzekł do Niej: «Nie bój się, Maryjo, znalazłaś bowiem łaskę u Boga. Oto poczniesz i po- rodzisz Syna, któremu nadasz imię Jezus. (...)»

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
204	14,4 × 11,0	Uczniowie z Emaus	Wielki Poniedziałek Wielkanocny	św. Łuka- sza rozdz. 24	„Tego samego dnia dwaj z nich byli w drodze do wsi, zwanej Emaus, oddalonej sześćdziesiąt stadiów od Jerozolimy. Rozma- wiali oni z sobą o tym wszyst- kim, co się wydarzyło. Gdy tak rozmawiali i rozprawiali z sobą, sam Jezus przybliżył się i siedł z nimi. (...) Tak przybliżyli się do wsi, do której zdążali, a On oka- zywał, jakoby miał iść dalej. Lecz przymusili Go, mówiąc: «Zostań z nami, gdyż ma się ku wiecz- rowi i dzień się już nachylił». Wszedł więc, aby zostać z nimi. Gdy zajął z nimi miejsce u stołu, wziął chleb, odmówił błogosła- wienieństwo, połamał go i dawał im. Wtedy oczy im się otworzyły i poznali Go (...)”

Dwie współprawne postylle Johanna Rassera

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
228	14,3 × 10,9	Do domu Ojca (cytat tematu stanowi pierwszy wers rozdz. 14: <i>Non turbetur cor vestrum, ne que formidet.</i> Drzewo- ryt użyty ponownie)	święto św. Apostołów Filipa i Jakuba	św. Jana rozd. 14	„[«] Niech się nie trwoży serce wasze. Wierzycie w Boga? I we Mnie wierzcie! W domu Ojca mego jest mieszkań wiele. Gdyby tak nie było, to bym wam powiedział. Idę przecież przy- gotować wam miejsce. A gdy odejdę i przygotuję wam miejsce, przyjdę powtórnie i zabiorę was do siebie, abyście i wy byli tam, gdzie Ja jestem. Znacie drogę, dokąd Ja idę». Odezwał się do Niego Tomasz: «Panie, nie wiemy, dokąd idziesz. Jak więc możemy znać drogę?» Odpowiedział mu Jezus: «Ja jestem drogą i prawdą, i życiem. Nikt nie przychodzi do Ojca inaczej jak tylko przeze Mnie. Gdybyście Mnie poznali, znalibyście i mojego Ojca. Ale teraz już Go znacie i zobaczyli- ście». (...)”
239	14,3 × 11,0	Wniebo- wstąpienie Pańskie	święto Wniebo- wstąpienia Chrystusa naszego Zbawiciela	św. Marka rozd. 16	„Po rozmowie z nimi Pan Jezus został wzięty do nieba (...)”

Stro- na	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedsta- wienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
267	14,4 × 11,0	Narodzenie Jana (drzeworyt użyty ponownie z przedsta- wieniem Chrzstu Jezusa wg rozdz. 3 Ewangelii św. Łuka- sza, nieod- powiada- jąca treści pod drze- worytem i tematowi: <i>Joannes est nomen eius</i>)	dzień św. Jana Chrzciela, poprzednika Chrystusa	św. Łuka- sza rozdz. 1	„(...) Dla Elżbiety zaś nadszedł czas rozwiązania i urodziła syna. Gdy jej sąsiedzi i krew- ni usłyszeli, że Pan okazał tak wielkie miłosierdzie nad nią, cieszyli się z nią razem. Ósme- go dnia przyszli, aby obrzezać dziecię, i chcieli mu dać imię ojca jego, Zachariasza. (...) Pytali więc znakami jego ojca, jak by go chciał nazwać. On zażądał tabliczki i napisał: «Jan będzie mu na imię». (...)”
278	14,2 × 10,9	Wyznanie Piotra (drzeworyt użyty ponownie)	dzień dwóch św. św. Apostołów Piotra i Pawła	św. Mateu- sza rozdz. 16	„Gdy Jezus przyszedł w okolice Cezarei Filipowej, pytał swych uczniów: «Za kogo ludzie uważają Syna Człowieczego?» A oni odpo- wiedzieli: «Jedni za Jana Chrzci- ciela, inni za Eliasza, jeszcze inni za Jeremiasza albo za jednego z proroków». Jezus zapytał ich: «A wy za kogo Mnie uważacie?» Odpowiedział Szymon Piotr: «Ty jesteś Mesjasz, Syn Boga żywego». (...)”

Strona	Wymiary drzeworytu w cm w polu ramki	Tematyka przedstawienia	Do kazania na	Według Ewangelii	Scena przedstawienia według słów Ewangelii
313	14,2 × 10,9	Godzina Syna Człowieczego (temat z Psalmu 16: <i>Igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas,</i> Drzeworyt użyty ponownie)	dzień św. męczennika Laurentego [Wawrzyńca]*	św. Jana rozdz. 12	„(...) A Jezus dał im taką odpowiedź: «Nadeszła godzina, aby został uwielbiony Syn Człowieczy. Zaprawdę, zaprawdę, powiadam wam: Jeżeli ziarno pszenicy wpadłszy w ziemię nie obumrze, zostanie tylko samo, ale jeżeli obumrze, przynosi plon obfity. Ten, kto kocha swoje życie, traci je, a kto nienawidzi swego życia na tym świecie, zachowa je na życie wieczne. A kto by chciał Mi służyć, niech idzie za Mną, a gdzie Ja jestem, tam będzie i mój sługa. A jeśli ktoś Mi służy, uczci go mój Ojciec. (...)»**

* według ówczesnego kalendarza liturgicznego

** cytaty z Pisma Świętego według tekstu Biblii Tysiąclecia

Spośród drzeworytów tylko trzy są sygnowane. W pierwszym dziele Rassera drzeworyt umieszczony na stronie 221 został opatrzony inicjałem R· usytuowanym centralnie.

Il. 23-24. Sygnatura Monogramisty R na drzeworycie ze strony 221. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl. Autor zdjęć: M. Kossowski

Natomiast na stronie 680 widnieje nieco mniejszy przy prawej krawędzi ramki, ponad nożem drzeworytniczym. W drugim współprawnym dziele występuje na stronie 165 w formie odbicia lustrzanego w prawym dolnym rogu ramki, także ponad schematycznym wyobrażeniem noża drzeworytniczego. Spośród monogramistów z drugiej połowy XVI stulecia słownik Thieme-Beckera odnotowuje drzeworytnika aktywnego prawdopodobnie w Wittenberdze posługującego się monogramem IR³⁴. Jego tożsamość nie jest znana. Miał on doświadczenie w przedstawianiu tematyki religijnej – najwcześniejszym dziełem jego rąk są ilustracje wykonane do Biblii z 1550 r.³⁵ Stosował ligaturę inicjałów położoną ponad schematycznie wyobrażonym narzędziem swojej pracy, złożoną z większej litery I na której kładł mniejszą literę R, gdy zaś w naszym wypadku mamy wyłącznie literę R (bądź ligaturę IR zestawioną z liter równej wysokości). Znany jest też inny monogramista IR, pochodzący z Francji lub z Niderlandów, złotnik oraz ilustrator i twórca ornamentów oraz dwóch monogramistów R, w tym jeden aktywny w pierwszej połowie XVI w.³⁶ Żaden z nich nie jest znany z imienia i nazwiska, jak też nie mamy bliższych danych o ich twórczości.

Pozostałe drzeworyty, chociaż niesygnowane, wyszły niewątpliwie spod jednej ręki, na co wskazuje stylistyka i jednorodność manieri twórcy. Przedstawienia zachowują perspektywę oraz posiadają wieloplanową głębię. Zastosowany linearyzm nie wynika z rurystycznego prowincjonalizmu, ale dowodzi przyjętej przez autora konwencji stylistycznej. Twórca położył nacisk na pierwsze plany kompozycji, schematyzując tło i upraszczając je, także detale, lecz pierwszoplanowe postacie wykonał ekspresyjnie. Bezproblemowo ujął je w kontrapoście, także trzy czwarte z profilu i trzy czwarte od tyłu.

Il. 25-26. Niesygnowane drzeworyty Monogramisty R ze strony 194 i 208 pierwszej ze współprawnych postylli. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl.

Autor zdjęć: M. Kossowski

³⁴ H. Vollmer, dz. cyt., s. 423.

³⁵ W.L. Strauss, dz. cyt., s. 1259.

³⁶ H. Vollmer, dz. cyt., s. 422 oraz s. 444.

Il. 27-28. Niesygnowane drzeworyty Monogramisty R ze strony 777 pierwszej postylli oraz 25 drugiej. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl., 2076 (cim. S. 6) adl. Autor zdjęć: M. Kossowski

Il. 29-30. Przykład przestrzennego ujęcia postaci i wieloplanowej perspektywy – fragmenty ilustracji ze stron 221 i 936. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl. Autor zdjęć: M. Kossowski

Il. 31-33. Przykład ekspresji wyrazu twarzy na drzeworytach ze stron: 248, 691 i 758 w pierwszej postylli. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl.

Autor zdjęć: M. Kossowski

Uproszczenia rysów twarzy nie odbierają postaciom cech indywidualnych, nie pozbawiają duchowości i przeżyć emocjonalnych. Mimika jest na nich obecna i czytelna. Ekspresja wyrazista.

Il. 34-35-36. Zwiastowanie na s. 15 współprawnej postylli oraz twarze Maryi Panny i Archaniola Gabriela. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2076 (cim. S. 6) adl.

Autor zdjęć: M. Kossowski

Twarze Maryi i Archaniola Gabriela w przedstawieniu Zwiastowania na stronie 15 drugiej postylli nacechowane są proporcją rysów, młodością i pięknem.

Sceny w kilku wypadkach mają wymowę narracyjną (na przykład na stronie 296 pierwszej postylli z ilustracją do kazania w pierwszą niedzielę postu o kuszeniu Chrystusa według rozdziału 4 Ewangelii św. Mateusza, czy też na stronie 204 współprawnej postylli do kazania w Wielki Poniedziałek według rozdziału 24 Ewangelii św. Łukasza. Inne zaś zawierają ujęcia wielowątkowe, jak na stronie 700, gdzie pierwszy plan odzwierciedla temat Obłuda według rozdziału 6 Ewangelii św. Łukasza, drugi zaś obrazuje Przypowieść o dwóch niewidomych. Tym trudnym przedstawieniom skompensowanym do niewielkiego wymiaru ramki autor podolał znakomicie. Nie są one przeładowane zbędnymi ulepszeniami. Zachowują formę odpowiadającą treści. Wiele z tych drzeworytów cechuje silna wymowa kontrreformacyjna, czego przykładem jest

ilustracja do Przypowieści o siewcy według rozdziału 8 Ewangelii św. Łukasza, zamieszczona na stronie 240 w pierwszej z opisanych postylli.

Il. 37. Ilustracja drzeworytnicza do Przypowieści o siewcy na stronie 240 o silnej wymowie kontrreformacyjnej. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl.

Autor zdjęć: M. Kossowski

Elementy typograficzne

Ozdobniki są wyjątkowo liczne w obu dziełach, wykonane przeważnie w stylu manierystycznym, jak maska andromorficzna na stronie 193, kończącej rozdział. Pojawiają się też cechy świadczące o przebijających się tendencjach barokowych, w postaci uskrzydłonej główki cherubina na stronie 838.

Il. 38-39. Dekoracyjne finaliki na stronach 193 i 838 w pierwszej ze współprawnych postylli. Źródło: Biblioteka Kossowskich, nr inw. 2075 (cim. S. 5) adl.

Autor zdjęć: M. Kossowski

Winiety mają w przeważającej mierze charakter listew ozdobnych pojedynczych i wielokrotnych oraz splecionych wstęg w różnych formach. W pierwszej z przedstawionych postylli elementy ozdobne rozpoczynające rozdziały, jak też ozdobne inicjały występują na karcie 3 *recto* nieliczbowanej (14,0 × 3,3 cm) oraz na stronach: 281 (13,5 × 1,9 cm), 303 (13,4 × 3,1), 312 (13,4 × 1,8), 319 (13,4 × 1,9), 326 (13,4 × 1,8), 333 (14,3 × 3,5), 344 (13,4 × 1,8), 351 (14,2 × 3,4), 360 (13,3 × 1,8), 377 (13,4 × 1,8), 386 (13,5 × 1,9), 400 (13,3 × 1,8), 416 (13,3 × 1,8), 424 (13,5 × 1,9), 434 (13,4 × 1,8), 440 (13,3 × 1,8), 473 (13,6 × 1,9), 496 (13,3 × 1,8), 506 (13,5 × 1,9), 521 (13,4 × 3,2), 524 (13,3 × 1,8), 552 (14,2 × 3,4), 562 (13,2 × 1,8), 583 (13,6 × 1,9), 590 (14,0 × 3,4), 611 (13,4 × 3,2), 619 (14,3 × 3,4), 631 (13,4 × 1,8), 641 (13,4 × 1,8), 649 (13,6 × 1,8), 657 (14,3 × 3,4), 668 (13,4 × 1,8), 680 (13,4 × 3,2), 691 (13,6 × 1,9), 699 (10,3 × 7,6), 700 (13,5 × 1,9), 708 (13,4 × 1,8), 722 (13,3 × 1,8), 732 (13,5 × 1,9), 743 (14,3 × 1,8), 758 (13,5 × 1,9), 766 (13,5 × 1,9), 777 (13,3 × 1,7), 795 (10,3 × 1,8), 805 (14,3 × 3,4), 815 (13,5 × 1,9), 827 (13,3 × 1,8), 839 (13,5 × 1,9), 854 (13,3 × 3,2), 865 (13,6 × 1,9), 876 (13,5 × 1,9), 886 (13,5 × 1,9), 896 (13,1 × 1,8), 906 (14,2 × 3,4), 915 (13,4 × 3,2), 925 (13,4 × 1,8), 936 (13,5 × 1,9) i [946] (14,0 × 3,4 cm). Finaliki zawierają strony: 38 (5,0 × 5,0 cm), 63 (5,0 × 5,0), 76 (10,6 × 7,2), 84 (5,7 × 4,2), 107 (10,4 × 7,7), 121 (10,4 × 7,6), 127 (4,4 × 3,0), 139 (10,4 × 7,7), 150 (10,4 × 7,6), 166 (10,6 × 7,2), 173 (5,6 × 4,2), 186 (4,4 × 3,0), 193 (4,9 × 5,2), 201 (4,9 × 5,2), 207 (10,3 × 7,3), 220 (4,9 × 5,2), 247 (10,2 × 7,6), 257 (10,4 × 7,2), 268 (4,9 × 5,2), 285 [=295] (5,0 × 5,2), 325 (10,4 × 7,6), 332 (5,6 × 4,2), 341 (10,4 × 7,2), 369 (5,5 × 4,2), 376 (5,0 × 5,3), 393 (10,4 × 7,2), 433 (5,1 × 5,2), 444 (5,0 × 5,2), 455 (4,5 × 3,0), 485 (10,4 × 7,2), 520 (10,3 × 7,6), 551 (10,4 × 7,2), 561 (10,3 × 7,2), 573 (10,4 × 7,2), 598 (10,3 × 7,6), 618 (10,3 × 7,2), 630 (4,8 × 5,1), 640 (10,2 × 7,6), 648 (5,0 × 5,2), 656 (10,2 × 7,1), 679 (10,4 × 7,1), 721 (5,0 × 5,2), 742 (5,5 × 4,2), 757 (10,3 × 7,6), 765 (4,4 × 2,9), 786 (10,3 × 7,6), 826 (5,5 × 4,2), 838 (5,0 × 5,2), 854 [=851] (4,4 × 2,9), 864 (4,8 × 5,1), 869 (4,4 × 2,9), 895 (5,5 × 4,2), 905 (5,5 × 4,2), 914 (10,4 × 7,2), 924 (4,8 × 5,2) i 935 (4,8 × 5,2 cm). Natomiast w postylli współprawnej winiety początkowe i inicjały występują na kartach nieliczbowanych: 2 *recto* (14,3 × 3,4 cm) i 4 *verso* (13,3 × 3,2) oraz na stronach: 1 (13,4 × 1,8), 15 (13,6 × 1,9), 25 (13,4 × 3,2), 52 (13,5 × 1,9), 62 (13,4 × 1,8), 73 (14,2 × 3,4), 80 (13,4 × 1,8), 154 (13,4 × 1,8), 165 (14,4 × 3,4), 185 (13,7 × 1,9), 170 [=194] (13,6 × 1,9), 204 (13,4 × 1,8), 228 (13,4 × 1,8), 239 (13,4 × 1,8), 255 (13,4 × 1,8), 267 (14,4 × 3,4), 297 (14,4 × 3,4), 305 (13,4 × 1,8), 321 (13,4 × 1,8), 330 (13,5 × 1,9), 364 (13,6 × 1,9), 371 (13,4 × 1,8), 393 (14,3 × 3,4), 401 (13,7 × 1,9) i 430 (13,4 × 3,2). Finaliki zaś na karcie 4 *verso* nieliczbowanej (5,6 × 4,2 cm) oraz na stronach: 10 (5,6 × 4,2), 14 (4,4 × 2,9), 24 (10,4 × 7,2), 61 (10,4 × 7,2), 27 [=72] (4,9 × 5,2), 79 (5,6 × 4,2), 98 (4,4 × 2,9), 133 (4,1 × 3,0), 139 (4,4 × 2,9), 153 (10,3 × 7,2), 193 (10,4 × 7,2),

238 (10,3 × 7,2), 247 (10,3 × 7,2), 254 (10,3 × 7,2), 266 (6,4 × 5,1), 296 (5,5 × 4,2), 320 (6,4 × 5,1), 329 (4,4 × 2,9), 345 (4,4 × 2,9), 379 (6,4 × 5,1), 385 (5,6 × 4,2), 429 (6,4 × 5,1) i 438 [=436] (10,4 × 7,6 cm). Tak znaczna ilość elementów ozdobnych dobrze świadczy o podjętej staranności, jaką dołożono, aby oba dzieła wyglądały także wykwintnie od strony typograficznej.

Stan zachowania obiektu, dodatki

Wolumin zawiera dwa kompletne egzemplarze postylli wydane w Dillingen w 1595 r. Wszystkie elementy są oryginalne. Powierzchnia oprawy uległa miejscowemu starciu przy krawędziach dolnej i górnej oraz wzdłuż górnej listwy odcisniętej radełkiem na okładce przedniej, ze szkodą dla czytelności dekoracji. Na okładce tylnej – powierzchniowe przecięcia skóry. Ubytki skóry w rogach okładek. Górne skrzydełko nasady dolnej zapinki odłamane i utraczone. Nieznaczne ubytki rogów dolnych kilku kart (strony: 225 / 226, 227 / 228) bez szkody dla tekstu oraz kilka niewielkich rozerwań papieru niewykraczających poza marginesy. Kilkadziesiąt kart zalanych na marginesach. Między stronami 694 / 695 zasuszone fragmenty płatków kwiatowych.

Autor obu dzieł – Johann Rasser urodził się w Ensisheim w habsburskiej Alzacji ok. 1535 r. (przed 1540). Był poetą, księdzem i teologiem katolickim. Niewiele wiadomości mamy o jego życiu. W przedmowie skreślonej 16 X 1589 r. do postylli wydanej w 1590 r. (i wznowionej po pięciu latach), mówi, że klerykiem był przez 31 lat. Pracował przede wszystkim w Ensisheim – centrum kontrreformacji Górnego Renu. Poświęcił się pracy na rzecz walki z reformacją. W rodzinnym mieście uaktywnił seminarium. W 1583 r. uzyskał wsparcie finansowe dla szkoły od biskupa Andrzeja z Konstancji, syna arcyksięcia Ferdynanda. Zmarł nieopodal miejsca urodzenia w Enschingen nad granicą szwajcarską ok. 1594 r. (przed 1597). W jego opublikowanym dorobku znajdują się dwie komedie, kilka mniejszych utworów oraz trzy postylle. Pierwsza wyszła w Kolonii w 1578 r. pod tytułem *Christenliche, Catholische vnd wolgegrundte Predigen, durch die gantze Fasten vnd Marterwochen. Welche auß einem alten Scribenten verteuscht, Vnnd neben der verdolmetschung, mit etlichen Predigen gemeret, vnnd in vnderscheidliche puncten außgetheilt worden. Darbey auch die bedeutung, aller Ceremonien vnd Kirchen gebreuch (...)*. Druga – *Postilla de Tempore*, to postylla dedykowana biskupowi Jacobowi Christophowi z Bazylei. Natomiast trzecia – *Postilla de Sanctis* o tytule *Christlicher Catholischer Predigen auf alle Fest vnd Freytäg durch das gantze Jahr (...)*, wyszła w Dillingen w 1590 r. z przedmową do biskupa Konstancji Andreasa von Österreich³⁷.

³⁷ Biografie Rassera zob.: E. Martin, *Rasser Johannes*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*,

Edycja postylli z 1595 r. nie powtarza dosłownie pierwodruku. W 17. wersie tytułu współprawnego egzemplarza dodano krótką frazę, co spowodowało przesunięcia oraz zmianę przeniesień w stosunku do wydania z 1590 r.³⁸. Wyeliminowano także niewłaściwy dobór ilustracji drzeworytniczych obrazujących wymowę i temat kazań. Na stronie 52 wymieniono drzeworyt ze sceną ilustrującą przewrotność faryzeusza w stosunku do Jezusa, nieodpowiadającą tekstowi, na scenę ukamienowania św. Szczepana, nawiązującą do treści. Także na s. 228 zmieniono dobór drzeworytu.

Nieadekwatną do treści rycinę na stronie 886 w pierwszym ze współprawnych druków wydania z 1590 r., zastąpiono właściwą w wymowie w edycji z 1595 r.

Postylle grupują komentarze ujęte w praktycznej i przystępnej formie kazań niepozobawionych odniesień naukowych. Zawierają odwołania do św. św. Augustyna, Bernarda, Grzegorza, Hieronima, Izydora, Dionizego Aeropagity, Jana Chryzostoma a nawet Arystotelesa, Katona i Pliniusza.

Charakter egzemplarza, w szczególności fakt współprawienia w jeden wolumin dwóch dzieł Rasserera wydanych w jednym miejscu i tego samego roku, skłaniają do opowiedzenia się na rzecz zakupu zamówionego. Nieznaczne marginalia z epoki i ogólnie bardzo dobry stan zachowania obiektu raczej wykluczają możliwość pozyskania książki do biblioteki klasztornej w formie legatu testamentowego lub darowizny. Wobec tak przyjętego rozpoznania, sprowadzenie obu współprawnych dzieł do konwentu w Żaganiu można związać z akcją kontrreformacyjną zakonników zmierzającą do odzyskania kościoła zagarniętego przez protestantów. Nabycie obu postylli 70 lat po doprowadzeniu do rezygnacji opata Pawła z Lwówka z pełnionej funkcji wpisało się w długotrwały i uciążliwy okres walki kanoników z nowinkami wittenberskimi i utrzymaniem praw własności nad kościołem, który ostatecznie odzyskali w 1621 r.³⁹.

Interesującym aspektem recepcji na gruncie krajowym ikonografii zawartej w dziele Rasserera jest „splagiatowanie” fragmentu drzeworytu w dosłownym ujęciu (z niewielkimi elementami modyfikacji) oraz całej sceny z przetworzeniem sztafażu w popularnym podręczniku *Oekonomiki ziemiańskiej generalnej* Jakuba Kazimierza Haura, wydanym w Krakowie 80 lat po edycji omówionych postylli.

t. 27, Leipzig 1888, s. 332-333; J. Bücking, *Johann Rasser (c.a. 1535 bis 1594) und die Gegenreformation in Oberelsass*, Münster 1970. *Deutsche Biographische Enzyklopädie (DBE)*, red. W. Killy, R. Vierhaus, t. 8, München 1998, s. 146.

³⁸ Na podstawie porównania z egzemplarzem w zbiorach BUW, sygn. Sd. 602.306. Egzemplarz wydania z 1590 r. ma defekt w postaci braku przedniej okładki i początkowych kilkudziesięciu kart. Pierwsza zachowana karta oznaczona jest liczebnikami paginacji o numerach 37 i 38. Oba tytuły określone zostały jako dwie części współprawnego dzieła, por. *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 6: *P – Ska*, red. H. Mieczkowska, Warszawa 2016, s. 325-326, poz. 8066.

³⁹ A. Świerk, dz. cyt., s. 30.

Pierwsze wydanie traktatu agronomicznego Haura ukazało się w oficynie Grzegorza Schedla w 1675 r.⁴⁰. Było skromnie ilustrowane niewielkimi drzeworytami, wśród których zamieszczono pięć w większym formacie. Ilustrują one część uzupełniającą dzieła wydaną pod własnym tytułem: MODELLVSZE ARYTHMETYCZNE ABO TABVŁY OEKONOMIKI ZIEMIANSKIEY. Pierwszy z tych drzeworytów na s. [123] przedstawia scenę żniw, drugi ze s. [135] scenę najmu robotników do pracy w winnicy, trzeci na s. [153] siew roli, czwarty na s. [157] pracę w starym sadzie (ukrycie skarbu ?) i ostatni ze s. [170] scenę domową. Przeważnie nie mają one związku rzeczowego z zamieszczonym tekstem, bądź związek ten jest luźny. Drzeworyt ze sceną najmu robotników związany został z tekstem IV MODELLVSZA ARYTHMETYCZNEGO, chociaż nie pokrywa się z treścią zawartą na tej i kolejnych kartach.

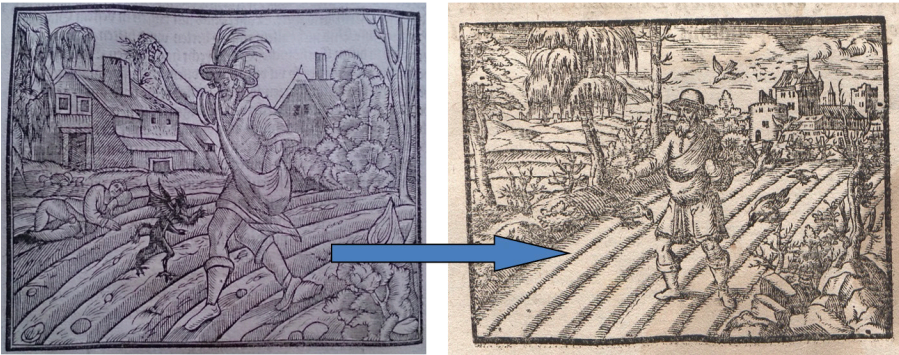
- Il. 40. Rasser, *Postilla*..., Dillingen 1595, s. 221, fragm. Il. 41. Haur, *Oekonomika ziemianska*..., Kraków 1675, s. [135], fragm. Polona, egz. ze zb. BN.

⁴⁰ Jakub Kazimierz Haur, OEKONOMIKA || ZIEMIANSKA || GENERALNA || Punktami Pártikulárnemi, Interrogatory-||ámi Gospodárskiem, Práktýkú Miešię-||czną, Modellsúzami ábo Tabulámi || Arithmetycznemi || OBIASNIONA. || Pánom Dźiedzicznym, Arendarzom, Oekonomom, || Attendótom, Vrzędnikom, Pisárzom Prowento-||wym, y wšytkim wpospolitości Dobr ziem-||skich Dozorcom. || POZYTECZNA Y POTRZEBNA || W KTOREY || Znáydúią się dostáteczne w Gospodárstwie Informácy, Przestrogi, No-||tándá roźne, Remedia wšelkiemu bydłu, osobiwne ná Końskie defektá y cho-||roby pomocne, také folwárcznemu drobiu: przytym, Sekretá doświádczo-||ne ná wygubienie ßkodliwey gádziny, powietrzney, ziemney, y wodney. || PRZEZ || Vrodzonego IAKVBA KAZIMIERZA HAVRA, Pisárzá y Superin-||tendentá wšelkich intrat Iáśnie W.I.M.P. KASZTELLANA || WOYNIICKIEGO, Wielkorządzczy Krákowskiego, Dro-||hobyckiego, Złotoryskiego y Bárwáldskiego, &c. Stárosty. || Oekonomiey Sámbořskiej, Wielickiey, y Bocheńskiey || Kárbáryey Administratorá. || SPORZÁDZONA. || Dawnym Gospodarzom zá Memorial, Nowym, zá Instruktarz podána. || W KRAKOWIE, || W Drukárni Dźiedz: KRZYSZTOFA SCHEDLA I.K.M. Typogr: Roku Pán-||skiego, 1675. Nakładem GERZEZO SCHEDLA. (Kraków 1675). Egz. ze zb. Biblioteki Narodowej w Warszawie. Brak sygn. przy opisie w Polsce. Wcześniej w zb. BUJK we Lwowie, nr 152061 III. Opis fizyczny: k. [7], s. 122, k. [29], 2°.

Scena rozmowy trzech osób przedstawionych na pierwszym planie zapożyczona została z drzeworytu zamieszczonego na s. 221 postylli Rasserera. Kompozycja postaci jest niemal identyczna. Zmodyfikowane w stosunku do oryginału zostały jedynie niewiele różniące się elementy. To zwłaszcza gesty wyrażone dłońmi, układ nóg oraz rysy twarzy i szczegóły ubioru. Plan wzbogacony został o przedstawienie psa. Drzeworytnik uaktualnił wygląd miasta, które uzyskało uwspółcześniony obraz ustępując średniowiecznemu pierwowzorowi. Zachowana została scena pracy w winnicy poza murami miasta, przedstawiona w tle, lecz przeniesiona na przeciwległe naroże obrazu.

- Il. 42. Rasser, *Postilla...*, Dillingen 1595, s. 208. Il. 43. Haur, *Oekonomika ziemianska...*, Kraków 1675, s. [153]. Polona, egz. ze zb. BN.

Także w scenie siewu z *Oekonomiki ziemianskiej* Haura odnaleźć można ewidentne zapożyczenie z pierwowzoru Rasserera. Jest nim nieco zmodyfikowane przedstawienie pola o liniowo zarysowanych brzdach niemal jednakowo ukierunkowanych i tej samej szerokości.

Jeżeli obie sceny wykorzystane zostały z postylli Rasserera bezpośrednio, a nie przez inną grafikę, oraz zakładając, że Haur jako autor dzieła miał wpływ na dobór ilustracji, nie zaś wydawca, to mógł on posiadać w swoim zasobie wydanie dillingeńskie albo po matce pochodzącej z Grazu, dwórcę królowej Konstancji, żony Zygmunta III, albo przywiózł je z peregrynacji w latach 60. XVII w. odbytej w krajach zachodniej Europy, podczas której zwiedził między innymi Niemcy. W 1676 r. Haur uzyskał od Jana III przywilej potwierdzający jego prawa autorskie do dzieła. W 1679 r. wydał *Generalną ekonomikę*, zadekowaną Andrzejowi Morsztynowi. W 1689 r. ukazał się *Skład abo skarbiec*, zadekowany królowi. Egzemplarz wydany w 1693 r. znajdował się w bibliotece Jana III⁴¹. Kolejne te wydania także zawierały użyte w 1675 r. zapo-

⁴¹ Idem, SKŁAD || ABO || SKARBIEC..., || Znákomitych Sekretow || OEKONOMIEY

zyczenia oraz wzbogacone zostały o nowe ilustracje, również zmodyfikowane w stosunku do pierwowzoru z postylli. Pokrewieństwa są niezaprzeczalne. Zaslugują niewątpliwie na podjęcie pogłębionej analizy i recepcji ikonograficznej krakowskiego druku.

Il. 44-45. Haur, *Sklad...*, Kraków 1693, składka Www. Egz. z biblioteki Jana III, ob. w zb. GSD BUW, sygn. Sd. 714.88. Autor zdjęć: M. Kossowski

ZIEMIANSKIEY. || Ná Polách wielkich y obszernych, wSławnym ná wszytek Swiat || Krolestwie Polskim, przy Miastách Koronnych, przy Miaste-||czkach gęstych y násiádyłch, przy Wsiách okolicznych Kro-||lwejskich, Slácheckich, Duchownych y Mieyskich. || ZNALEZIONY. || *A zá osobliwym Stáráním y pracowitá Pilnością, dla Dobra pospolitego, y Poży-||tku Ludzi wselkiego Stanu, do używania.* || WYKOPANY. || *A oraz* || Historyámi powaznemi, Przykládami osobliwemi, Przpowieściami politycznemi y || wczesnemi, tudziesz sposobámi względem Rol rozności y ich wzytku, o Zbożách || wselákich, o zásiewách, y osádách Poddáných. Náuká o 4. Elementow własności. || Prognostykámi wedlug Znákw Niebieskich y odmian Powietrza, Káncellárey Zie-||miánskiey opisánem, tákze o Folwárcznym roznym Drobiu disposiciá. O Rybie ro-||žnego gátunku y nárybieniu iáko y o slámowánium Stáwów, trzciny y chwastow wygu-||bieniu Wmieiętnościá. O Oekonomiách rozneho Stanu, to iest Malżeńskiego, Rycerskie-||go, y o Zydowskiey ciekaowości, przy wielu okolicznościách opisánemi Práwámi, Stá-||tutámi, y Wieyskimi Sądámi. O Ptástwie roznym: O wselákim Zwierzu dź[i]kim, || swoyskim, Cudzoziemskim, y Terminámi myśliwemi. Przytym Ogrodnemi y Kon-||sztu Málarzkiego rozmáytemi Sekretámi. Náukámi Lekárskimi Ludziom ná wsel-||kie choroby doświádczonemi, iáko to Mężczyznie, Białymglótom, Dzieciom. Dowo-||dámi ná Czáry y Guslá. Ná Powietrze morowe skutecznemi Remediami, tákze || wselákiemu Bydlu ná rózne przypadki Obornemu, Stádnemu, Owczárnemu, y chle-||wnemu slúzácemi. Zegárámi, Kompásámi, Káalendarzem y 12. Miesięcy wyrázeniem. || Punktámi, Informácyámi o Viwándách, Likworách Domowych, y Obozowych z prze-||strogámi y Notándámi. Modellszámi Arythmetycznemi, y wielá innych godnych || rzeczy; we XXX. TRAKTATACH y wnich Rozdziałach, do widzenia, wie-||dzenia, czytánia, y wzytku potrzebnych opisánemi. || VBOGACONY. || Wydány, y do Druku Podany. || *PRZEZ* || Wrodzonego IAKVBA KAZIMIERZA HAVRA, niegdý ná Wiel-||korzádkách Krákowskich, y Oekonomiách Sámborskich I.K.M. Oekonomá. || *Cum Gratia & Priuilegio, S. R. M.* || W KRAKOWIE, || w Drukárni Mikołáia Alexándrá Schedlá, I.K.M. Ord: Typ. Roku P. 1693 (Kraków 1693). Egz. ze zb. Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Gabinet Starych Druków, sygn. Sd. 714.88. Opis fizyczny: k. [16], s. 523 [i.e. 528], k. [8]; k. front.; 2°.

Bibliografia

- Adler Georg, *Handbuch Buchverschluss und Buchbeschlagn: Terminologie und Geschichte im deutschsprachigen Raum, in den Niederlanden und Italien vom frühen Mittelalter bis in die Gegenwart*, Wiesbaden 2010.
- Bücking Jürgen, *Johann Rasser (c.a. 1535 bis 1594) und die Gegenreformation in Oberrheinsass*, Münster 1970.
- Chlewicka Aldona, *Dary dla bibliotek kanoników regularnych na ziemiach polskich*, [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy regularni laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce. Materiały z międzynarodowej konferencji zorganizowanej z okazji 600-lecia fundacji opactwa Bożego Ciała w Krakowie [12-13 maja 2005]*, red. Kazimierz Łatak, Irena Makarczyk, Kraków 2008, s. 75-90.
- Gwadera Małgorzata, *Źródła do badań kultury czytelniczej – trwanie, zmiana, konwergencja*, „Biblioteka Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2019, nr 1 (55), s. 55-77.
- Haur Jakub Kazimierz, *Oekonomika Ziemińska Generalna...*, Kraków 1675.
- Mandziuk Józef, *Dzieje kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku*, „Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne” 2007, nr 2.
- Mandziuk Józef, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 1: *Średniowiecze*, cz. 2: *1302-1417*, Warszawa 2004.
- Gogola Zdzisław, *Biblioteki zakonne w Polsce w XVII i XVIII wieku*, [w:] *Kultura intelektualna w zakonach polskich w XVII i XVIII wieku. Materiały z sesji naukowej Katedry Historii Zakonów zorganizowanej 27 października 2005 r.*, red. o. Marcin Łobozek, Kraków 2006.
- Derwich Marek, *Edykt kasacyjny króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III z 30 X 1810 r.: edycja i tłumaczenie*, [w:] *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, red. Marek Derwich, t. II: *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*, Wrocław 2014.
- Derwich Marek, *Instytucje kościelne na Śląsku Pruskim skasowane na mocy edyktu kasacyjnego z 1810 r.*, [w:] *Kasaty klasztorów...*, Wrocław 2014.
- Deutsche Biographische Enzyklopädie (DBE)*, red. Killy Walther, Vierhaus Rudolf, t. 8, München 1998.
- Gach Piotr Paweł, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984.
- Haebler Konrad, *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts*, t. 1, Leipzig 1928.
- Haebler Konrad, *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts*, t. 2, Leipzig 1929.
- Herz Randall, *Über einen Fund historischer Buchstempel im Bayerischen Nationalmuseum*, „Einband forschung: Informationsblatt des Arbeitskreises für die Erfassung, Erschließung und Erhaltung historischer Bucheinbände (AEB)“, 35: 2014.
- Karłak Weronika, *Pokasacyjne zasoby starych druków w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu – działalność J.G.G. Büschinga a stan obecny*, [w:] *Kasaty klasztorów na*

- obszarze dawnej Rzeczypospolitej...*, t. III: *Źródła. Skutki kasat XVIII i XIX w. Kasata w latach 1954-1956.*
- Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 6: *P – Ska*, red. Halina Mieczkowska, Warszawa 2016.
- Kocójowa Maria, *Potrzeby i oczekiwania w zakresie badań proveniencyjnych*, [w:] *Bibliologia dyscypliną integrującą: Studia ofiarowane Profesor Barbarze Bieńkowskiej*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” Warszawa 1993, t. specjalny, s. 329-336.
- Maciuszko Janusz T., *Ewangelicka postyllografia polska XVI-XVIII wieku: Charakterystyka – analiza porównawcza – recepcja*, Warszawa 1987.
- Martin Ernst, *Rasser Johannes*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 27, Leipzig 1888.
- Mokrzycki Zygmunt, *Rys historyczny dawnego opactwa kanoników regularnych reguły św. Augustyna w Żaganiu*, za: www.wnmp.zagan.pl/pdf/historia_kanonicy_regularni.pdf [dostęp 24.05.2020].
- Pidłypczak-Majerowicz Maria, *Badania proveniencyjne w zbiorach starych druków bibliotek naukowych w Polsce i na Białorusi*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI-XX wiek): paralele i różnice*, red. Jolanta Gwioździk, Edward Różycki, Katowice 2004, s. 457-462.
- Strauss Walter L., *The German single-leaf woodcut 1550-1600*, t. 3, New York 1975, s. 1257-1258.
- Świerk Alfred, *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965.
- Vademecum chronologiczno-bibliograficzne do badań nad hierarchią Kościoła w Polsce i na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, oprac. Krzysztof Rafał Prokop, Kraków 2018.
- Vollmer Hans, *Allgemeines Lexicon der bildenden Künstler von Antike bis zur Gegenwart*, t. 37, Leipzig 1950.
- Zielińska Ewa, *Kultura intelektualna kanoników regularnych z klasztoru w Kraśniku w latach 1469-1563*, Lublin 2002.
- Żmuda Ryszard, *Katalog rozpraw doktorskich i habilitacyjnych o zakonach i zgromadzeniach zakonnych w Polsce (1945-2000)*, Łódź 2001.